

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra kulturních a náboženských studií

Proměna role muže a ženy na území Československa od 60. let 20. století

Bakalářská práce

Autor: Šárka Krebsová

Studijní program: B6107 Humanitní studia

Studijní obor: Transkulturní komunikace

Vedoucí práce: Mgr. Luděk Jirka, Ph.D.

Zadání bakalářské práce

Autor:	Šárka Krebsová
Studium:	P19P0185
Studijní program:	B6107 Humanitní studia
Studijní obor:	Transkulturní komunikace
Název bakalářské práce:	Proměna role muže a ženy na území Československa od 60. let 20. století
Název bakalářské práce AJ:	Changes in the Roles of Men and Women in the Territory of Czechoslovakia since the 1960th

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Tato bakalářská práce se bude zabývat proměnou sociální a rodinné role mužů a žen od 60. let 20. století na území Československa. Důraz bude dán zejména na konec 60. let jako na formativní období, která volalo i v Československu po silnější individualizaci, větší rovnosti pohlaví nebo i po nástupu silnějších feministických tendencí. Cílem práce bude poukázat na otázku změny tradičního genderově vyhraněného uspořádání v Československu v posledních dekadách komunistického období.

MURPHY, Robert F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. ISBN 978-80-86429-25-0

OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. *Dívčí válka s ideologií*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. ISBN 80-85850-67-2.

HAYESOVÁ, Nicky. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0534-0.

HAMPLOVÁ, Dana, PIKÁLKOVÁ, Simona a Jitka RYCHTAŘÍKOVÁ. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004. ISBN 80-7330-040-0.

HENDRYCHOVÁ, Soňa. *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund, 1999. ISBN 80-238-4770-8.

Zadávací pracoviště: Katedra kulturních a náboženských studií,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Luděk Jirka, Ph.D.

Oponent: ThLic. Petr František Burda, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 29.3.2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala (pod vedením vedoucího bakalářské práce) samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 14. 6. 2022

.....

Šárka Krebsová

Poděkování

Ráda bych poděkovala Mgr. Lud'ku Jirkovi, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady a vstřícný přístup při psaní a konzultacích této práce.

Anotace

KREBSOVÁ, Šárka. *Proměna role muže a ženy na území Československa od 60. let 20. století*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2022, 49s. Bakalářská práce.

Tato bakalářská práce se bude zabývat proměnou sociální a rodinné role mužů a žen od 60. let 20. století na území Československa. Důraz bude dán zejména na konec 60. let jako na formativní období, která volala i v Československu po silnější individualizaci, větší rovnosti pohlaví nebo i po nástupu silnějších feministických tendencí. Cílem práce bude poukázat na otázku změny tradičního genderově vyhraněného uspořádání v Československu v posledních dekádách komunistického období.

Klíčová slova: muži, ženy, sociální role, gender, Československo, komunismus, kulturní determinace, biologická determinace, psychologická antropologie

Annotation

KREBSOVÁ, Šárka. *Changes in the Role of Man and Woman in the Territory of Czechoslovakia since the 1960s*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2022, 49 pp. Bachelors Thesis.

This bachelor thesis will deal with the transformation of the social and family role of men and women from the 1960s in Czechoslovakia. Emphasis will be placed especially on the end of the 1960s as a formative period, which also called for stronger individualization, greater gender equality or even the onset of stronger feminist tendencies in Czechoslovakia. The aim of the thesis will be to point out the question of the change of the traditional gender-specific arrangement in Czechoslovakia in the last decades of the communist period.

Keywords: men, women, social role, gender, Czechoslovakia, communism, cultural determination, biological determination, psychological anthropology

Obsah

1 Úvod.....	8
2 Pohlaví a gender.....	10
2.1 Biologie nebo kultura.....	11
3 Historie tradičního rozdělení rolí	12
4 Ženské hnutí a feminismus	15
4.1 Rozdělení rolí v Československu po první světové válce.....	17
5 Komunismus v Československu a jeho vliv na sociální role.....	19
5. 1 Právo	19
5.1.1 Rodinné právo.....	21
5.1.2 Sociální právo	22
5.1.2 Pracovní právo	23
5.2 Práce a plat.....	24
5.3 Rodina a domácnost.....	26
5.4 Filmová tvorba	28
6 Po roce 1989	30
6.1 Rodina a domácnost.....	31
6.2 Práce a plat.....	33
6.2.1 Antidiskriminační zákon.....	35
6.3 Porovnání sociálních rolí za komunismu a nyní.....	36
7 Kulturní determinace sociálních rolí z pohledu psychologické antropologie.....	37
8 Transkulturní perspektiva	43
9 Závěr	45
Seznam literatury	47
Internetové zdroje	49

1 Úvod

Tato bakalářská práce se zabývá proměnou sociálních rolí mužů a žen na území Československa a pozdější České republiky od 60. let 20. století dodnes. Postavení žen a mužů ve společnosti je nejen v médiích mnohokrát diskutovanou problematikou a terčem mnoha vtipů, zdrojem předsudků a stereotypů, ke kterým se váží i mnohá očekávání. V dnešní době nám média předkládají otázku po mužské a ženské roli ve společnosti i rodině a probíráno je rozdělení práce v domácnosti, finanční ohodnocení práce, starost o domácnost a péče o děti. Už dávno neplatí, že muž je jediným živitelem domácnosti, nebo že na rodičovskou dovolenou má nárok pouze žena.

V dnešní západní společnosti, Českou republiku nevyjímaje, vyvstává otázka po genderu společně s tím, co vše je s genderovou rolí spojeno. Zda se postavení mužů a žen odvíjí od jejich biologických nebo kulturních predispozic, jinými slovy, jestli se sociální role odvíjí od fyzické a biologické stavby člověka, nebo se jedná o kulturní konstrukt a soubor očekávaného chování, jednání a postojů, zakořeněných hluboko ve společnosti.

Práce nemá být kritikou fungování české společnosti, degradací mužů nebo žen, ani preferováním, nebo naopak dehonestací některého z pohlaví. Nemám v úmyslu vyzdvihovat nebo podporovat nenávislné tendence vůči mužům nebo ženám a ani zesměšňovat názory, tendence a snahy at' už od žen anebo od mužů. Bakalářská práce má podat obraz české společnosti v oblasti rozdělení sociálních rolí na základě genderu a v předposlední části pátrat po kořenech rozdělení těchto rolí na základě poznatků psychologické antropologie.

Inspirací k napsání práce o proměně sociálních rolí mužů a žen byl projev známé herečky Emmy Watson, který měla v roce 2014 na kongresu OSN. Zabývala se otázkou feminismu, který v některých případech bývá chápán či zaměňován s nenávisí směrem k mužům nebo jejich opovrhováním nebo zesměšňováním. Cílem feministických hnutí by mělo být získání rovných příležitostí a práv pro muže a ženy, ale s tím jsou svázány povinnosti a zodpovědnost, které budou stejné pro muže a pro ženy. Na základě jejího projevu jsem se rozhodla zabývat se nikoli feminismem, ale rozdělením sociálních rolí

a práv v české společnosti, podat obraz, jak si česká společnost stojí v rámci rovnosti mužů a žen.

Druhým zdrojem inspirace pro napsání této práce je bezesporu studium oboru transkulturní komunikace a její myšlenka o důstojnosti člověka. Každý člověk má absolutní důstojnost bez ohledu na to, z jaké sociální vrstvy pochází, jakou má barvu pleti, jestli se jedná o ženu či o muže. Na základě této myšlenky lze vybudovat společnost s rovnými právy a příležitostmi. Je rovnost mezi lidmi možná, nebo spíše jen přáním?

Pokud budeme v druhém vidět osobu s nezcizitelnými lidskými právy a důstojností, budeme ji přijímat s laskavostí, vlídností a láskou, budeme ji přijímat takovou, jaká je, na této úrovni rovnosti dosáhnout lze. V běžném životě není tak snadné rovnosti dosáhnout, determinantami může být věk, dosažené vzdělání, sociální třída, majetek nebo jakákoli nepředvídatelná životní událost, díky které se člověk dostane na lepší, nebo naopak horší pozici oproti někomu jinému. V podstatě celý náš život jsme někomu nadřizeni nebo podřizeni, máme lepší nebo horší vzdělání, a to jsou jen některé z příkladů.

První kapitola se věnuje vymezení pojmů pohlaví a gender. Pohlaví je chápáno ve smyslu slova spjatém s fyziologickou, biologickou a reprodukční částí člověka, zatímco gender je vnímán spíše jako společenská role spjatá s určitými očekáváními a stereotypy. Pokud se člověk od těchto očekávání a stereotypů odchýlí, společnost ho obvykle začne soudit, v některých případech ho může vyloučit ze svého společenství. V každém společenství je kulturně podmíněn odlišný přístup k sociálním rolím, jak moc se od nich jedinec může odchýlit, i jaký trest ho čeká, když se odchýlí příliš. Z předchozích pojmů nutně vyvstává otázka po biologické nebo kulturní podmíněnosti člověka. Tato práce pracuje především s kulturní podmíněností.

Druhá část se věnuje krátkému historickému přehledu rozdělení společenských rolí. Zabývá se lovci a sběrači, hortikulturními a pasteveckými společnostmi, přes středověkou a preindustriální společnost se dostáváme až ke společnosti moderní.

Třetí část se zabývá nastíněním světového vývoje ženských hnutí a feminismu a jejich cílům. Následně se věnuje československé scéně, kde v rámci ženských práv sehrál významnou roli Tomáš Garrigue Masaryk, díky kterému se dostala rovnost mužů

a žen do Ústavy Československé republiky, a kde dále významnou roli sehrála Františka Plamínková, zakladatelka Ženské národní rady, nebo Milada Horáková působící v Radě československých žen.

Čtvrtá část je věnovaná proměně mužských a ženských sociálních rolí v Československu během komunistické éry. Zabývá se právním ukotvením rovnoprávnosti mužů a žen, která je ilustrovaná na rodinném, sociálním a pracovním právu. Následně se blíže zaměří na pracovní postavení a následně se zabývá oblastí rodiny a domácnosti. Závěr této kapitoly je věnován reprezentaci sociálních rolí z pohledu filmové, a především seriálové tvorby.

Pátá část se zaměřuje na období po pádu komunistického režimu v listopadu roku 1989. Věnuje se proměně rodinného života, která nastávala v důsledku nového režimu, založení rodiny už nebyla jediná možnost seberealizace. Nestejnoměrné příležitosti v pracovní oblasti byly způsobeny novými podmínkami pro vstup do zaměstnání, jako dosažené vzdělání, průbojnost, ale zaměstnavatelé se ohlíželi i na to, zda zaměstnávají muže nebo ženu, protože zaměstnat muže je ekonomicky výhodnější, vzhledem k tomu, že jen málokdy odchází na rodičovskou dovolenou. Jako řešení nestejných práv se nabízí antidiskriminační zákon, který měl tento problém vyřešit.

Předposlední šestá část je věnována psychologické antropologii, která se zabývá propojením kultury a jejího působení na lidské myšlení, chování a citění. Vliv dětství a dospívání má bezesporu vliv na naše chování v dospělosti. Výchova ale není stejná u všech společností a je kulturně podmíněná. V předchozích částech jsem se pokusila dostat k odpovědi na otázku, jaké rozdělení rolí ve společnosti vlastně je. V této poslední se na základě myšlenek a teorií několika antropologů pokusím dostat k odpovědi na otázku po kořenech a myšlenkových východiscích o rozdělení rolí ve společnosti. Poslední sedmá kapitola se zabývá souvislostí sociálních rolí mužů a žen s transkulturní komunikací.

2 Pohlaví a gender

Slovo gender pochází z řečtiny a znamená rod. Slovo rod se v češtině používá pro označení pohlaví, sexu, rodu a rodiny. Můžeme ho chápat genealogicky, ale i jako

označení rodu v gramatice. Pojem gender v sobě zahrnuje sociální i společensky podmíněné kulturní rozdíly, stejně tak předsudky, očekávání a specifika postavení mužů a žen. Gender je sociální kategorií, která umožňuje interpretaci a sledování rozdílů z hlediska mužů a žen v různých sociokulturních kontextech.¹

Existence dvou rodů je vztahová, vzniklá z diakritické, teoretické a praktické práce. Důsledkem toho je vznik sociálně diferencovaného těla opačného pohlaví. Dochází k využití biologických odlišností a zachází se s nimi jako se základními předpoklady, jejichž následkem je dojem, že jsou důvodem sociální diference.²

Slovo pohlaví lze použít v kontextu základních fyziologických rozdílů mezi muži a ženami, které se týkají zejména reprodukčních dispozic. Jedná se o kategorii biologickou, zatímco gender je sociálním konstruktem, ke kterému se vztahují askriptivní a očekávané sociální role, chování, předsudky, stereotypy, hodnocení a představy o tom, co je a není pro muže či ženu vhodné.³

Muži a ženy jsou rozdílní, ale tento rozdíl nepramení z vnitřní nadřazenosti nebo méněcennosti některého z pohlaví. Mýtus přirozené nadřazenosti, ať už jednoho nebo druhého pohlaví, příliš nevyovídá o méněcenném pohlaví, ale spíš o tom nadřazeném. V naší a mnoha dalších kulturách se dlouho vyskytovala nebo stále ještě vyskytuje představa o přirozené nadřazenosti mužů, zejména jejich vyššího intelektu nad ženami, dále větší fyzické a duševní síly, z které může vyplývat převaha v politické činnosti, zejména ve výkonné moci, dosahování vyšších pracovních pozic, vyšší platové ohodnocení a lepší společenský status.⁴ Tím se však otázka nadřazenosti nevyčerpává, protože tato představa superiority je dynamická a utváří další možné interpretace.

2.1 Biologie nebo kultura

Zda je chování mužů a žen podmíněno kulturně, anebo biologicky, lze nahlížet dvěma způsoby. Na tuto problematiku lze pohlížet buď tak, že existují vrozené rozdíly

¹ VĚŠÍNOVÁ-KALIVODOVÁ, Eva a Hana MAŘÍKOVÁ, ed. *Společnost žen a mužů z aspektu gender: Sborník studií*. Praha: Nadace Open Society Fund Praha, 1999, ISBN 80-238-4770-8. s. 9-10

² BOURDIEU, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000, ISBN 80-7184-775-5. s. 25

³ VĚŠÍNOVÁ-KALIVODOVÁ, Eva a Hana MAŘÍKOVÁ, ed. *Společnost žen a mužů z aspektu gender: Sborník studií*. Praha: Nadace Open Society Fund Praha, 1999, ISBN 80-238-4770-8. s. 9-10

⁴ MURPHY, Robert Francis. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, ISBN 80-86429-25-3. s. 69

v chování mužů a žen. Jako příklad lze uvést, že lov nebo boj je ve všech kulturách spíše záležitostí mužů než žen. Z tohoto úhlu pohledu lze usuzovat, že muži mají geneticky podmíněné agresivní sklony, které ženám chybí. Na druhé straně míra agresivity mužů se v různých kulturách liší, stejně tak je to s očekáváním pasivity a jemnosti u žen, jak už ostatně psala Margareth Meadová.⁵

Ani fakt výskytu vlastnosti v různých kulturách neznamena, že je podmíněn biologicky. Také to může být dáno rozšířenými kulturními faktory, kdy ve spoustě kultur tráví ženy významnou část svého života těhotenstvím a výchovou dětí, a tak se nemohou účastnit lovu nebo boje. Na základě tohoto názoru jsou rozdíly v chování mužů a žen podmíněny sociálním osvojováním mužské a ženské identity.⁶

Biologický, a hlavně anatomický rozdíl mezi mužem a ženou nám může připadat jako přirozený důvod k rozlišování mezi rody, a zejména k rozdělování práce podle pohlaví. Lidské tělo není ve svém významu plně determinované, není ale ani zcela nedeterminované a symbolika, která je s ním spojená, je daná jednak konvencí a jednak je zároveň i důvodná, a tak je chápána jako přirozená.⁷

3 Historie tradičního rozdělení rolí

Lovci a sběrači jsou nejstarším typem lidské společnosti od počátku lidstva. Žili v malých tlupách, často maximálně pouze o čtyřiceti členech. Živili se lovem zvěře a sběrem divokých rostlin a plodů. Zvířata pro svou potřebu sami nechovali, ani záměrně nepěstovali rostliny. Tlupy pravidelně migrovaly z místa na místo, aby se dokázaly uživit. U těchto lidí se velmi málo projevovала nerovnost, co se týká hmotného majetku. Společenské postavení se odvíjelo od věku a pohlaví. Mužům připadala úloha lovu, ženy sbíraly rostliny, staraly se o děti a vařily. Čím byl muž starší a zkušenější, tím měl větší slovo rozhodovat o záležitostech kmene. Na druhou stranu mohla být úloha muže zmenšena, pokud se prokázalo, že ženy jsou schopné sběrem konkurovat mužům.⁸

⁵ GIDDENS, Anthony. *Sociology*. Cambridge: Polity, 2009, ISBN 978-0-7456-4358-8. s. 601 - 602

⁶ GIDDENS, Anthony. *Sociology*. Cambridge: Polity, 2009, ISBN 978-0-7456-4358-8. s. 601 - 602

⁷ BOURDIEU, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000, ISBN 80-7184-775-5. s. 13

⁸ GIDDENS, Anthony. *Sociology*. Cambridge: Polity, 2009, ISBN 978-0-7456-4358-8. s. 111-113

Pastevci se objevili před zhruba dvaceti tisíci lety. Živili se chovem dobytka a vedli kočovný způsob života. Skupiny byly rozsáhlejší než u lovců a sběračů. Vyskytovala se u nich větší mocenská a majetková nerovnost. Větší mocí se vyznačovali vůdcové kmenů a bojovníci. Zemědělské neboli hortikulturní společnosti se objevily zhruba ve stejné době jako pastevci. Živili se obděláváním svých zahrad. Díky usedlému způsobu života byli schopni nashromáždit větší množství majetku a mohli tak vznikat značné rozdíly v majetku.⁹ Tyto majetkové rozdíly se následně mohly překloupat v nerovnosti genderové související s dělbu práce, protože pastevci se mohli starat o stádo, zatímco ženy byly v domácnosti, ale u hortikulturních společenství se zvyšovala role žen jako pěstitelek.

Ve starověku díky zemědělství změnili lidé svůj způsob života z kočovného na usedlý. Zakládali trvalá sídliště, ze kterých se později mohla zrodit města, a z měst vznikaly první státy. Státy starověku často vznikaly kolem velkých řek, a to v Mezopotámii, Číně, Indii, Egyptě, v Řecku a Římě. Díky nadbytku byla řemeslná výroba oddělena od zemědělství. Výsadní postavení měli válečníci a kněží, kteří tvořili vládnoucí vrstvu. Právě tato vrstva se nejčastěji sestávala z mužů. Řecká a římská společnost byla uspořádána nejprve v klanech, ale i zde se později vyvinula dělba práce ve prospěch mužů. Výjimečné nebyly sňatky blízkých příbuzných kvůli udržení majetku v rodině. Děti nemusely žít nutně s matkou, ale mohly být vychovávány otcem.¹⁰

Středověká společnost byla silně ovlivněna křesťanstvím, společně s od něj odvozenými pravidly pro vstup do manželství a pro průběh manželství. Postavení žen právní i každodenní se odvíjelo od jejich vztahu k mužům. Pomocí domluvených sňatků se předcházelo válkám, nebo se ukončovaly již vzniklé konflikty a posilovaly se vztahy mezi dvěma rody. Žena dostávala věno, které po svatbě připadlo manželovi, včetně výnosů z tohoto majetku. Žena nemohla majetkem disponovat a v případě úmrtí manžela dostávala pouze doživotní rentu.¹¹ Ve středověké společnosti se projevují snahy o rovnocenné postavení mezi muži a ženami, ovšem stále se objevují prvky, které

⁹ GIDDENS, Anthony. *Sociology*. Cambridge: Polity, 2009, ISBN 978-0-7456-4358-8. s. 112 - 115

¹⁰ GOODY, Jack a Petra DIESTLEROVÁ. *Proměny rodiny v evropské historii: historicko-antropologická esej*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, ISBN 80-7106-396-7. s. 28 - 29

¹¹ LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, ISBN 80-7021-274-8. s. 241 - 247

byly provázané s patriarchálním nadřazením muže, jako bylo poručnictví nebo primogenitura.

Preindustriální společnost se datuje od 16. do konce 18. století. K jejímu vzniku přispěla nezaměstnanost velké skupiny venkovských obyvatel a poptávka po řemeslných produktech, které byly masově vyráběny. Role ženy se změnila. Dříve bylo běžné, že se statku ujala žena, pokud se ho nemohl ujmout mužský dědic, ačkoliv to nebylo tak časté. Kvůli nedostatku příležitostí pracovat v zemědělství se ženy zaměřovaly na manufakturní práci, která se ale nechala vykonávat doma, hovoříme o takzvané domácí výrobě. Práce byla nedostatečně placená, a pro přežití rodiny bylo potřeba zapojení všech jejích členů do výrobního procesu, a tedy i žen. Ženy se věnovaly například tkaní a své výrobky následně prodávaly do měst. Čím více bylo dětí, tím více pracovní síly bylo k dispozici. Domácnosti byly větší a sňatkový věk nižší.¹²

Obraz muže a otce jako živitele rodiny, spolu s obrazem ženy a matky jako pečovatelky a hospodyně lze vidět už ve společnostech lovců a sběračů. Model se zachoval i v moderní společnosti. Společnost lze rozdělit na veřejnou a soukromou sféru. Veřejná sféra zahrnuje občanskou a politickou angažovanost a placenou práci, tato sféra je spojená především s muži. Soukromá sféra zahrnuje domácnost, rodinu a intimitu a je spojená se ženami. Vztah mezi sférami je hierarchický, placené a statusově významné aktivity jsou spojené především s muži a jsou vyzdvihované a devalvují neplacené a společensky nepříliš oceňované aktivity spjaté se ženami.¹³

Z toho vyplývá, že rozdělení sfér na veřejnou a soukromou není genderově neutrální. Model měšťanské rodiny byl vystavěn na vymezení role muže jako živitele a ženy jako pečovatelky. Podle tohoto modelu byla žena, manželka a matka vnímána jako osoba, která má pečovat o svou rodinu a nejbližší způsobem, který povede k rodinné pohodě a štěstí všech, nikoli se účastnit veřejné sféry a vykonávat zde statusově významnou a placenou práci. Žena by také měla upřednostňovat druhé a jejich

¹² GOODY, Jack a Petra DIESTLEROVÁ. *Proměny rodiny v evropské historii: historicko-antropologická esej*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, ISBN 80-7106-396-7. s. 141 - 146

¹³ MAŘÍKOVÁ, Hana, KŘÍŽKOVÁ, Alena a Marta VOHLÍDALOVÁ. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012, ISBN 978-80-7419-100-8. s. 14-16

potřeby před sebou. Muži je přiřknuto ochraňovat rodinu a zabezpečit dostatek financí. Mužům i ženám jsou přiřknuty úlohy pocházející z jejich předpokládané přirozenosti.¹⁴

4 Ženské hnutí a feminismus

Ženské hnutí je teorie, která se zakládá na ekonomické, politické a sociální rovnosti pohlaví. Je to také činnost, jejímž cílem je dosažení ženských práv. Základem dnešního feminismu je kniha *Druhé pohlaví* od Simone de Beauvoir, a následně *Mystika ženy* od Betty Friedanové. Roku 1966 byla v USA založena Národní organizace žen a tento koncept se postupně rozšířil do dalších zemí.¹⁵

Feminismus vychází z přesvědčení o nevýhodném postavení žen ve společnosti oproti mužům, následuje potřeba revolty a zároveň víra v možnost změny této situace. Cílem je, aby byla žena pojímána jako osoba se svými vlastními právy a rozdělení mezi muži a ženami vnímá především jako sociální a kulturní konstrukt. Feminismus je brán jako hnutí za rovnoprávnost žen. Rozlišujeme tři historické formy feminismu, které zároveň slouží jako zdroje dnešního feminismu. Jedná se o feminismus radikální, liberální a sociální. Feminismus se rozvinul koncem 18. a počátkem 19. století, ale mnohem častěji se ve spojitosti s těmito stoletími uvádí pojmenování ženská hnutí.¹⁶

První vlna světového feminismu se stala součástí českého prostředí od poslední třetiny 18. století do roku 1930. České feministické hnutí bylo aktivně zapojeno do mezinárodních sítí. Představitelé se snažili o přiznání základních práv, které Francouzská deklarace přisuzovala všem lidem, avšak ve skutečnosti pouze mužům, a nikoli ženám. Základní občanská a politická práva byla například volební právo, právo na majetek, na vzdělání a také požadavek svobody, který ve své podstatě znamenal právo rozhodovat sám o sobě, ale to bylo přisuzováno pouze mužům.¹⁷

Radikální feminismus se objevil ve Velké Británii a USA. Feminismus rovných práv, též nazýván liberální, vychází z prací Mary Wollstonecraftové a Johna Stewarta

¹⁴ MAŘÍKOVÁ, Hana, KRÍŽKOVÁ, Alena a Marta VOHLÍDALOVÁ. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012, ISBN 978-80-7419-100-8. s. 14-16

¹⁵ HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2015, ISBN 978-80-262-0873-0. s. 162

¹⁶ NAVAROVÁ, Hana. *Feminismus* [online]. 21. 12. 2017 [cit. 8.3.2022]. Dostupný na WWW: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Feminismus>

¹⁷ VALDROVÁ, FORMÁNKOVÁ, Jana, Lenka a Kristýna RYTÍŘOVÁ. *ABC feminismu*. Brno: Nesehnutí, 2004, ISBN 80-903228-3-2. s. 169-170

Milla. Zabýval se vysvětlováním rozdílů mezi muži a ženami pod vlivem sociálního okolí v opozici k přesvědčení, že rozdíly jsou zapříčiněny vrozenými dispozicemi. Tato dvě odvětví feminismu vychází z americké revoluce a Deklarace nezávislosti.¹⁸

John Stewart Mill se snaží dosáhnout požadavku měšťanského liberalismu, totiž aby členové společnosti přispívali k co největšímu štěstí všech. Svoboda je spojena s velkou mírou individualismu a nezávislosti, kterou požadoval pro všechny lidi. Proto nebylo možné přijmout nerovné postavení ženy v systému té doby. Liberální feminismus se snažil dosáhnout seberealizace žen v podnikání, zaměstnání i vzdělání. Sociální feminismus se snažil, aby ženy měly stejné možnosti na trhu práce jako muži, zato ale nezlepšily své postavení v jiných společenských oblastech, jak to vychází z myšlenek Roberta Owena a Friedricha Engelse.¹⁹

Druhá vlna feminismu české země minula, a to z toho důvodu, že se rozvinula během éry komunistického režimu. Počátek jejího vzniku se datuje do šedesátých let dvacátého století. Masovou podobu získala po roce 1968 a je spojena s hnutím hippies. Odmítá model uzavřené měšťanské rodiny, je antiburžoazní a žádá, aby ženy o sobě mohly rozhodovat samy. Druhá vlna přinesla nová témata, tvrzení a zjištění, že první vlna vyřešila pouze malou část problémů.²⁰

Mezi nová tvrzení patří čtyři základní body, které nejsou přijímané mimo feministické kruhy. První je, že kulturní systém, ve kterém žijeme, je čistě patriarchální povahy. Dále je tento systém udržován oběma pohlavími stejně. Protože je kultura založena na nadvládě mužů, tak z ní nějakým způsobem těží všichni muži. A nakonec, všichni vládci doplácí na své vládnutí. To by znamenalo, že když muži vládou, musí udržovat status quo a neustále soutěžit, což je ochuzující pro jejich citový život. Naproti tomu se od žen nic neočekává a jejich citový život je tímto bohatší.²¹

Feminismus dnešní Evropy lze chápat v odkazu na snahu o kulturní a společenskou rovnost, jako jsou například stejné mzdy pro muže i ženy za stejnou práci, rovné příležitosti i přístup ke vzdělání obou pohlaví, možnost interrupce

¹⁸ NAVAROVÁ, Hana. *Feminismus* [online]. 21. 12. 2017 [cit. 8.3.2022]. Dostupný na WWW: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Feminismus>

¹⁹ NAVAROVÁ, Hana. *Feminismus* [online]. 21. 12. 2017 [cit. 8.3.2022]. Dostupný na WWW: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Feminismus>

²⁰ VALDROVÁ, Jana, FORMÁNKOVÁ, Lenka a Kristýna RYTÍŘOVÁ. *ABC feminizmu*. Brno: Nesehnutí, 2004, ISBN 80-903228-3-2. s. 169-179

²¹ VALDROVÁ, Jana, FORMÁNKOVÁ, Lenka a Kristýna RYTÍŘOVÁ. *ABC feminizmu*. Brno: Nesehnutí, 2004, ISBN 80-903228-3-2. s. 169-179

i kontracepce, společná forma péče o děti. Dále to jsou finanční a právní nezávislost všech žen, konec diskriminace všech lesbicky orientovaných žen, ochrana všech žen před jakýmkoli formami násilí bez ohledu na status žen. A nakonec je nutno opětovně formulovat zákony a změnit strukturu institucí zvýrazňujících mužskou dominanci a umožňujících agresí mužů vůči ženám.²²

4.1 Rozdělení rolí v Československu po první světové válce

Po vzniku Československé republiky bylo ve Washingtonské deklaraci z osmnáctého října roku 1918 Tomášem Garrigueem Masarykem deklarováno kromě jiného, že ženy budou postaveny na roveň mužům, a to politicky, sociálně i kulturně. Tento slib byl zakotven v Ústavě Československé republiky z roku 1920, konkrétněji, že výsady pohlaví se nebudou uznávat, a už v roce 1919 bylo přiznáno volební právo žen. Přispěla k tomu také práce ženského hnutí před první světovou válkou.²³

Ženská nezávislost fungovala již od 19. století, kdy měly ženy možnost se nechat rozvést a žít samy s dětmi v neúplných rodinách. Ženskou emancipaci prohloubilo jejich pracovní nasazení jak za první, tak i za druhé světové války. Musely začít pracovat, když muži byli na frontě a chyběla jejich pracovní síla. Dotklo se to zejména žen bezdětných nebo těch s již odrostlými dětmi. Ačkoli pracovní podmínky nebyly lehké, placené zaměstnání poskytlo ženám určitou finanční nezávislost, profesionalizaci a celkovou nezávislost.²⁴

Postupně se ženy začaly dostávat do zaměstnání, která do té doby byla vyhrazena pouze mužům, jejich mzdy byly ale nižší. Během hospodářské krize nebylo výjimkou propouštění vdaných zaměstnankyň, a velké obtíže měly ženy i s přijetím do státních služeb. Přijetí nové Ústavy tak nedopomohlo ke změně myšlení lidí v otázce rovnoprávnosti, a tak se boj o rovnoprávnost stal spíše programem. Roku 1923 založila Františka Plamínková Ženskou národní radu, která měla usilovat o naplnění rovnoprávnosti zaručené Ústavou. Vznikl tak typ českého feminismu, kterému šlo ale

²² NAVAROVÁ, Hana. *Feminismus* [online]. 21. 12. 2017 [cit. 8.3.2022]. Dostupný na WWW: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Feminismus>

²³ VĚŠÍNOVÁ-KALIVODOVÁ, Eva a Hana MAŘÍKOVÁ, ed. *Společnost žen a mužů z aspektu gender: Sborník studií*. Praha: Nadace Open Society Fund Praha, 1999, ISBN 80-238-4770-8. s. 45-47

²⁴ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017, ISBN 978-80-7419-252-4. s. 30

i o vystavění rovnocenného vztahu mezi muži a ženami na jejich svobodě, oboustranné úctě, pomoci a povinnostech, které na sebe přijali.²⁵

Ženská národní rada se podílela na aktivitách proti blížícímu se Hitlerovu režimu, včetně otevřeného dopisu Hitlerovi jako protest proti jeho obsazení Československa. Během druhé světové války se hnutí podílelo na odbojové činnosti. V době represálií krátce po atentátu na Heydricha byla rada oficiálně rozpuštěna, nicméně dál působila ilegálně. Na program Ženské národní rady navázala Rada československých žen založená v červnu 1945 v čele s předsedkyní Miladou Horákovou. Rada se snažila o naplňování vnitřních záležitostí, ale i o spolupráci a styky s ženskými organizacemi jinde ve světě. Tuto práci ukončil Únor 1948 a nástup komunismu k moci.²⁶

S nástupem komunismu byla zaměstnanost žen vnímána jako ženino osvobození z patriarchálního režimu a celková emancipace. Tento čin však nevedl ke slibované rovnosti pohlaví, nástup žen do oblasti placeného zaměstnání ve svých důsledcích nevedl k nárůstu prestiže a uznání žen, ani ke zvyšování jejich politické moci. Organizace socialistického státu po dobu svého trvání nedokázala zajistit rozsahově, kvalitativně, ani cenově takové služby pro domácnost včetně péče o děti, aby mohla být ženská pracovní síla vyvážána z domácí sféry.²⁷

Po pádu komunistického režimu v listopadu 1989 byl odsouzen starý režim se vším pozitivním i negativním, co přinesl. Nové politické uspořádání a svobodný trh s sebou přinesly větší nejistotu v oblasti zaměstnání, a to se týká zejména žen. Finanční ohodnocení se odvozuje od dosaženého vzdělání a přerušení kariéry kvůli těhotenství a mateřství znamená kariérní propad. Obecně ale také situace dospěla ke znevýhodnění žen na trhu práce i v tom smyslu, že muži jsou vnímáni jako průbojnější a pro zaměstnavatele schopnější než ženy, kterým je přisuzována konformita a menší vůle prosadit se. Porevoluční společnost totiž upřednostňuje soutěživost v rámci svobodného trhu a tedy i efektivitu a prosazení se, a to přisuzují mužům, zatímco komunistický režim oceňoval rovnost mezi muži a ženami. Spousta žen se tak navíc po roce 1989

²⁵ VĚŠÍNOVÁ-KALIVODOVÁ, Eva a Hana MAŘÍKOVÁ, ed. *Společnost žen a mužů z aspektu gender: Sborník studií*. Praha: Nadace Open Society Fund Praha, 1999, ISBN 80-238-4770-8. s. 45-47

²⁶ VĚŠÍNOVÁ-KALIVODOVÁ, Eva a Hana MAŘÍKOVÁ, ed. *Společnost žen a mužů z aspektu gender: Sborník studií*. Praha: Nadace Open Society Fund Praha, 1999, ISBN 80-238-4770-8. s. 48 - 49

²⁷ MAŘÍKOVÁ, Hana, KŘÍŽKOVÁ, Alena a Marta VOHLÍDALOVÁ. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012, ISBN 978-80-7419-100-8 s. 21-23

rozhodla odložit mateřství na pozdější dobu a věnovat se studiu a kariéře. Téměř úplně došlo během 90. let k vymizení jeslí a snížení počtu mateřských školek. Ženy jsou tak nuceny vybrat si mezi kariérou a mateřstvím.²⁸

5 Komunismus v Československu a jeho vliv na sociální role

Nástup komunismu k moci byl odstartován Únorovým převratem roku 1948. Svobodné volby přestaly existovat, místo nich je nahradily volby čistě formální, kdy bylo možné zvolit pouze komunistickou stranu. Padesátá léta byla charakterizována nejtvrdějším režimem a nejhorším zacházením s lidmi, především s odpůrci režimu. Lidé byli posíláni do pracovních táborů, výjimkou nebyly ani procesy se zinscenovanými obviněními, kterými režim budil v lidech strach a budoval si poslušnost a autoritu. Příkladem takových procesů může být proces s Rudolfem Slánským nebo Miladou Horákovou.

Hospodářství bylo centrálně plánované a plnilo předem stanovené plány na pět let, takzvané pětiletky. Hospodářství tak nebylo schopné reagovat na požadavky trhu, nedostatkové bylo především spotřební zboží. Došlo ke znárodnění podniků a lidé, kteří vlastnili půdu, byli nuceni vstoupit do zemědělských družstev. Pokud tak neučinili, museli státu odvádět stanovené množství zemědělských produktů, ale jejich množství bylo stanoveno tak, aby nešlo splnit. Když zemědělci zboží neodvedli, skončili ve vězení. Komunistické vedení nedovolovalo lidem projevovat nesouhlasné názory s jejich režimem, ani nic dalšího, co by mohlo narušit jejich autoritu, všude byla zavedena cenzura.

5. 1 Právo

Právo je nezbytnou součástí lidských životů, vzájemného soužití v malých i velkých společnostech a tak tomu bylo a je po celou dobu lidské existence. Po komunistickém převratu v únoru roku 1948 došlo k vytvoření nové ústavy, která více či méně odpovídala potřebám státu a jeho obyvatel, umožňovala státu co největší kontrolu nad občany a ustavovala komunistickou stranu jedinou vládnoucí a povolenou stranou.

²⁸ KŘÍŽKOVÁ, Alena. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011, ISBN 978-80-7419-054-4. s. 14-18

Za dobu nadvlády komunistického režimu vystřídal Československo celkem dvě ústavy. První byla Ústava z 9. května 1948 a druhá byla Ústava Československé socialistické republiky. Obě ústavy garantovaly rovné postavení Čechů i Slováků v Československu a svěřovaly moc do rukou pracujícího lidu. Obě ústavy také zaručovaly rovné postavení mužů a žen v Československu a rovný přístup ke vzdělání a zaměstnání.

Řešení ženské otázky podle marxistického modelu se začalo uskutečňovat pomocí zákonných opatření, díky kterým bylo mezi lety 1945 až 1949 dosaženo formálního zrovnoprávnění mužů a žen ve všech odvětvích práva. Už v Košickém vládním programu z roku 1945 zněla formulace o rovnoprávnosti muže a ženy v oblasti práv hospodářských, politických i kulturního života. V únoru roku 1948 se to oficiálně stalo součástí politiky státu. Jednalo se nejen o zrovnoprávnění mužů a žen, ale i o zrušení odlišných platových skupin pro muže a ženy, zrušení nerovnosti v právu dědit a upraveno bylo státní občanství manželek.²⁹

K právní úpravě rovnosti mužů a žen výrazně přispěly události druhé světové války. Ekonomika byla válkou výrazně poničena a některé její oblasti musely být opět vybudovány. Ačkoli nebyl dostatek pracovních sil, komunistická propaganda si žádala udržet ekonomickou výkonnost. Kvůli velkému množství padlých vojáků v produktivním věku musely do práce nastoupit i ženy, ekonomická potřeba tak začala prosazovat rovnost mezi muži a ženami.³⁰

Pro uživení rodiny museli pracovat oba rodiče, protože mzdy byly natolik nízké, že by jeden plat rodině rozhodně nestačil. Došlo ke stabilizaci dvoupříjmového modelu rodiny. To však znamenalo další dvojnásobné zatížení ženy, která se musela kromě práce starat i o rodinu. Výsledkem byla přepracovanost žen a nutnost lepšího sociálního systému, který by ženám ulevil v práci, například jesle, školky, družiny nebo závodní jídelny.³¹

Rovnost mužů a žen byla zakotvena v Ústavě z roku 1948, v kapitole první, a v Ústavě z roku 1960. Mužům i ženám bylo zaručeno rovnocenné postavení ve

²⁹ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017, ISBN 978-80-7419-252-4. s. 29-39

³⁰ KOLDINSKÁ, Kristina. *Gender a sociální právo: rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech*. Praha: C.H. Beck, 2010, ISBN 978-80-7400-343-1. s. 151 - 152

³¹ KOLDINSKÁ, Kristina. *Gender a sociální právo: rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech*. Praha: C.H. Beck, 2010, ISBN 978-80-7400-343-1. s. 152 - 154

společnosti, rodině, práci, veřejné činnosti, přístupu ke vzdělání i povolání.³² Navíc Ústava z roku 1960 v Hlavě druhé garantovala rovné odměňování mužů a žen, ustavila speciální pracovní podmínky pro ženy, v době těhotenství a mateřství byla zavedena zvláštní péče, dále pak zařízení a služby, které se postaraly o děti během pracovní doby ženy.³³

Během období komunistické vlády v Československu došlo k fenoménu takzvané modernizace bez osvobození. Znamenalo to, že byly ženy, stejně tak jako ostatní občané společnosti, zbaveny určitých svobod, zato ale jejich postavení bylo modernizováno, rovnost mezi muži a ženami se stala složkou ideologie státu zakotvenou v ústavě, ačkoli ji nešlo vymáhat soudně.³⁴

5.1.1 Rodinné právo

Ústava Československé republiky z 9. května 1948 v paragrafu 10 pojednávala o ochraně rodiny a mládeže. Konkrétně mateřství, manželství a rodinu stavěla pod ochranu státu a zároveň garantovala péči státu o rodinu, aby mohla být základnou pro rozvoj národa.³⁵ Zákon o právu rodinném 265/1949 Sb. a později Zákon o rodině 94/1963 Sb. se snažil zmodernizovat vzájemné rodinné vztahy mužů, žen a dětí. Zákon zrušil císařský patent z roku 1811, který ustavoval muže jakožto hlavu rodiny, jehož musí jeho žena poslouchat a pomáhat mu.³⁶

Zákon zavedl stejnou moc obou rodičů nad svými dětmi, otec tak ztratil výsadní právo rozhodovat o jmění či povolání svých dětí. Tento zákon také usnadňoval rozvod manželství. Krok ke zrovnoprávnění mužů a žen lze vidět i v tom, že děti nutně

³² *Ústava Československé republiky ze dne 9. května 1948*. Praha: Státní politické nakladatelství, 1958, s. 10 - 19

³³ ČESKOSLOVENSKO. *Ústava Československé socialistické republiky*. Praha: Orbis, 1960, s. 16-21

³⁴ KOLDINSKÁ, Kristina. *Gender a sociální právo: rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech*. Praha: C.H. Beck, 2010, ISBN 978-80-7400-343-1. s. 153 - 154

³⁵ *Ústava Československé republiky ze dne 9. května 1948*. Praha: Státní politické nakladatelství, 1958, s. 12 - 13

³⁶ BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel a Vojtěch ŠIMÍČEK. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, ISBN 978-80-210-4844-7. s. 188 - 191

nepřijímají příjmení po otci. Co se týče výživného na děti, zákon upravuje vyživovací povinnosti otce vůči dítěti, i když matka a otec dítěte nejsou v manželském svazku.³⁷

5.1.2 Sociální právo

Existoval zákon o národním pojištění č. 99/1948 Sb., který se opíral o koncept sociálního pojištění z meziválečného období. Upravoval pomoc ženě v mateřství, nově pojišťovna poskytovala dětskou výbavu, bylo také zavedeno porodné v podobě jednorázové dávky, byla možnost poskytnutí dávky vypočítané z mužova pojištění v případě, že muž a žena nebyli manžely. Dále byl zaveden důchod manželce jejího pojištěného muže v případě, že se nemohla starat o domácnost. Pokud muž a žena nebyli manželé a žena by v případě mužovy smrti neměla nárok na vdovský důchod, byl zaveden důchod družky.³⁸

Sociální zákonodárství přejalo během padesátých let sovětský model, byl upraven zákon o nemocenském pojištění zaměstnanců č. 54/1956 Sb. Byla zavedena podpora při ošetřování nemocného rodinného člena pro osobu žijící s nemocným v téže domácnosti. Vyplácena byla peněžitá pomoc v mateřství, dále jednorázová dávka při narození dítěte.³⁹

Nově byl roku 1969 zaveden mateřský příspěvek, když se žena rozhodla zůstat s dítětem doma, a to do prvního roku dítěte. Během sedmdesátých let bylo období navýšeno do třetího roku dítěte. Mateřský příspěvek byl vnímán jako jakási mzda za péči o dítě, dávala ženě možnost rozhodnout se, zda jít do práce, nebo zůstat s dítětem doma a také to byl krok k finanční nezávislosti na muži.⁴⁰

Sociální zabezpečení dosáhlo v sedmdesátých letech poměrně vysoké úrovně. Zákony většinou zůstaly nezměněny, případně došlo k menším úpravám, a to až do roku 1989. Některé z rodinných dávek se zachovaly dodnes. Možnost pro ženy zůstat se

³⁷ BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel a Vojtěch ŠIMÍČEK. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, ISBN 978-80-210-4844-7. s. 188 - 191

³⁸ KOLDINSKÁ, Kristina. *Gender a sociální právo: rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech*. Praha: C.H. Beck, 2010, ISBN 978-80-7400-343-1. s.154 - 155

³⁹ KOLDINSKÁ, Kristina. *Gender a sociální právo: rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech*. Praha: C.H. Beck, 2010, ISBN 978-80-7400-343-1. s.155 - 156

⁴⁰ BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel a Vojtěch ŠIMÍČEK. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, ISBN 978-80-210-4844-7. s. 192 - 193

svými dětmi doma do tří let jejich věku a podmínka, že s takovou ženou nesmí být během této doby skončen pracovní poměr, platí i dnes.⁴¹

5.1.2 Pracovní právo

Ústava Československé republiky z 9. května 1948 v paragrafu 26 zaručuje všem lidem právo na práci. Ženám upravuje pracovní podmínky vzhledem k možnosti těhotenství a následného mateřství, a stejně tak vzhledem k péči o děti. Paragraf 27 deklaruje spravedlivou odměnu za provedenou práci, rovněž určuje, že za stejnou práci vykonanou za totožných podmínek mají muži i ženy nárok na stejnou odměnu.⁴²

Zákoník práce z roku 1965 v čl. VIII. ustavuje, že ženy a muži mají rovnocenné postavení v práci. Zároveň musí být k dispozici zařízení pro předškolní i školní děti, kde mohou setrvat po pracovní dobu svých rodičů. Ženám také byly zakázány některé práce, jako byly práce pod zemí, dále práce, které škodí organizmu žen, jsou příliš fyzicky náročné a práce, které by mohly ohrozit poslání žen jakožto matek, dále také práci v noci.⁴³

Některá ustanovení byla pojata příliš široce a nezohledňovala například věk ženy nebo fakt, zda chce, či nechce mít děti. Některými rozhodnutími bylo porušeno úvodní deklarování pracovní rovnosti obou pohlaví v určitých legislativních ustanoveních. Na druhou stranu bylo zavedeno množství práv respektujících biologické mateřství i sociální roli ženy jakožto matky. Zatím se nepředpokládalo, že by se stejné sociální role, jakou má matka, mohl chopit i otec, proto byla například rodičovská dovolená určena pouze ženám.⁴⁴

⁴¹ KOLDINSKÁ, Kristina. *Gender a sociální právo: rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech*. Praha: C.H. Beck, 2010, ISBN 978-80-7400-343-1. s.155 - 156

⁴² *Ústava Československé republiky ze dne 9. května 1948*. Praha: Státní politické nakladatelství, 1958, s. 16

⁴³ KOLDINSKÁ, Kristina. *Gender a sociální právo: rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech*. Praha: C.H. Beck, 2010, ISBN 978-80-7400-343-1 s. 151-154

⁴⁴ KOLDINSKÁ, Kristina. *Gender a sociální právo: rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech*. Praha: C.H. Beck, 2010, ISBN 978-80-7400-343-1 s. 153 - 157

5.2 Práce a plat

Marxistické pojetí ženské otázky vidí problém útlaku ženy nikoli v jejím pohlaví, ale jako historický problém, je tu tedy i možnost jeho odstranění. Historickým důvodem útlaku žen je podle této teorie stejně jako u útlaku dělníků soukromé vlastnictví výrobních prostředků. Jejich zrušením může být takový útlak překonán. Příčina a znak utlačování žen spočívá v jejich vyloučení ze společenské produkce statků, k níž došlo, když v rámci industrializace ztratila velká rodina svou hospodářskou funkci.⁴⁵

Pro marxistickou teorii je zásadní spojení ženské a sociální otázky. Prvním důvodem je, že pokud ženské hnutí může zvítězit jen jako součást dělnického hnutí, pak se proletariát nemůže plně osvobodit, jestliže nebude bojovat za osvobození ženy. Druhým důvodem je, že emancipace ženy se stává součástí všeobecné emancipace člověka. Z toho vyplývá, že změna společenského postavení ženy je svázána se změnou systému.⁴⁶

V zemích, kde vládne socialismus, probíhá proces rychleji než v kapitalistických zemích. Ženy zde tvoří téměř polovinu zaměstnanců, je zde také vysoká zaměstnanost žen v plodném období, tedy mezi dvaceti a třiceti pěti lety. Dále jsou zastoupena povolání ve větší škále, a to včetně technických oborů a ženy dosahují vyšší vzdělanostní i kvalifikační úrovně.⁴⁷

Projekt masového vstupu žen do placeného zaměstnání nepočítal s potřebou vyšší účasti mužů na domácích pracích. Kvůli nízké kvalifikovanosti zpočátku vykonávaly ženy nízkoplatová zaměstnání v sekundárním sektoru. V 50. letech ještě nebyla neobvyklá ani práce žen v těžkém průmyslu. Postupně docházelo k feminizaci některých oborů zaměstnání, jako je školství či zdravotnictví.⁴⁸

Základem rovného společenského postavení ženy je její emancipace, protože se sociální status jednotlivců odvíjí od jejich ceny pracovní síly na pracovním trhu, a od

⁴⁵ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017, ISBN 978-80-7419-252-4. s. 23-25

⁴⁶ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017, ISBN 978-80-7419-252-4. s. 23-25

⁴⁷ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017, ISBN 978-80-7419-252-4. s. 49-51

⁴⁸ KŘÍŽKOVÁ, Alena. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011, ISBN 978-80-7419-054-4. s. 11 - 12

toho i jejich celková prestiž. Protože veškerá práce a snaha, kterou rodina, její chod a udržování vyžaduje, není prodejná na trhu práce, nelze prací v domácnosti získat sociální status. Z toho vyplývá, že pokud si žena chce udržet svou rovnoprávnost, musí se podílet na prodeji své pracovní síly na trhu práce.

Důvody odlišného postavení žen ve společnosti se v socialistických a kapitalistických zemích liší ideologií a tím i odlišným pojetím společenské role ženy. V kapitalistických zemích se obraz ženy odvíjí od její pracovní činnosti, je ale kladen větší důraz na její pozici v rodině a domácnosti, její postavení se odvíjí od postavení muže. Oproti tomu v socialistických zemích se společenský obraz odvíjí od rovnováhy ženské role mezi zaměstnáním a rodinou. Z takových odlišných představ o roli ženy ve společnosti vychází také odlišný stupeň kvalifikace a stupně vzdělání společně s různou mírou výdělečné činnosti. Ženy v kapitalistických společnostech si musely své postavení vydobýt, zatímco rovnoprávnost mužů a žen v Československu byla dána zákonem.

Na druhou stranu lze vidět v zaměstnání ženy antiemancipační tendence, a to v případě kdy ženská zaměstnanost roste rychleji než soubor podmínek, které jsou pro ni nutné, jako jsou služby usnadňující celkový chod domácnosti a tím pádem dávající prostor pro nástup žen do zaměstnání. Negativní projevy spojené s růstem zaměstnanosti za ještě nedostatečných podmínek pro to nutných vede k posilování tradičních předsudků a představ o společenském postavení ženy, společně s druhořadostí ženské pracovní síly.⁴⁹

Během padesátých let byl model socialistické emancipace ženy ovlivněn požadavkem na účast žen v pracovním procesu kvůli situaci na pracovním trhu. Byly totiž jedinou zbylou pracovní silou, kterou bylo možné zapojit jak do poválečné výstavby země, tak i do socialistické industrializace, byla to tedy otázka hospodářského rozvoje. Ženská otázka byla během socialistické přestavby společnosti považována marxistickým chápáním za součást sociální a dělnické otázky. Zaměstnání ženy chápal Friedrich Engels jako důležité, ale tlakem praxe bylo ztotožněno se samotnou

⁴⁹ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017, ISBN 978-80-7419-252-4. s. 49-51

emancipací. K zapojení žen do pracovního procesu přispěla i měnová reforma v roce 1953, kdy se druhý plat v rodině stal nutností.⁵⁰

Během šedesátých let začíná být kladen důraz na rodinnou výchovu dětí. Začíná se veřejně diskutovat o postavení ženy ve společnosti a také o zaměstnanecké a mateřské roli ženy. Ačkoli se zvyšovala kvalifikační úroveň žen, neodpovídalo tomu jejich zastoupení ve vedoucích pozicích. Objevovaly se názory, že ženská práce je málo efektivní, zejména u žen s dětmi. Po ukončení Pražského jara vpádem vojsk Varšavské smlouvy se zastavila diskuze spojená s celospolečenskou stagnací. Společnost se stahovala do soukromí z veřejného života a politiky.⁵¹

5.3 Rodina a domácnost

Pro industriální země je charakteristická změna rodiny z patriarchální na demokratickou a partnerskou. Demokratizace rodinného života souvisí se společenskou změnou postavení ženy a s její ekonomickou nezávislostí na muži. Na rodinnou situaci měla vliv vysoká ženská zaměstnanost stejně jako všeobecně působící idea rovnoprávnosti. Proces samozřejmě nebyl náhlý a všude stejný, stále působily stereotypy a tradiční způsoby chování, vznikla řada různých přechodových typů rodin v rozmezí od patriarchálních po demokratické.⁵²

Nejen v naší společnosti proběhla v době socialismu výrazná změna ve vztahu mezi tím, co je soukromé a co je veřejné. Kvůli nástupu žen do veřejné sféry placeného zaměstnání, v důsledku znárodnování a zničení občanské společnosti, došlo k přehodnocení důležitosti rolí veřejné a soukromé sféry v životě lidí. Veřejná sféra dříve spojovaná s muži a prestiží se začala proměňovat v méně zajímavou a prestižní. Zato ale soukromá sféra, prostor dříve patřící pouze ženám, se stal útočištěm před nebezpečným okolím a prostorem pro vyjádření opravdových názorů, pocitů a emocí.⁵³

⁵⁰ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017, ISBN 978-80-7419-252-4. s. 29-39

⁵¹ WAGNEROVÁ, Alena. Co přinesl a co nepřinesl českým ženám socialistický model rovnoprávnosti - aneb nejen jesle a traktoristky. In APPELTOVÁ, Michaela. *Gender a demokracie: 1989 - 2009*. Praha: Gender Studies, o.p.s., 2009, ISBN 80-86520-64-1. s. 14 - 17

⁵² WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017, ISBN 978-80-7419-252-4. s. 100 - 101

⁵³ MAŘÍKOVÁ, Hana, KŘÍŽKOVÁ, Alena a Marta VOHLÍDALOVÁ. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012, ISBN 978-80-7419-100-8. s. 20

Zaměstnání a finanční nezávislost na mužích vedly k posílení ženiny rodinné role. Žena stála ve středu rodiny, ale už nikoli svou fyzickou přítomností, ale úkoly, které splňovala. Dále se objevila potřeba nutnosti zapojení muže a otce v domácnosti. Potřeba pomoci muže v domácnosti vznikla nastolením nové situace v rodině, bylo a je nutné rovné rozdělení úkolů a povinností v domácnosti. Tento model obsahuje prvky nového chápání rozdělení rolí.

Výše popsaný model začal fungovat aspoň v socialistických společnostech, zejména v Československu, běžně se začala promíchávat role muže otce a muže zaměstnance, muž byl do rodiny více integrován. Na rozdíl od toho v západních společnostech by takové překrývání rolí bylo nemyslitelné, role muže zaměstnance se nepřekrývala s rolí otce a otcovství bylo spíše záležitostí volného času a soukromou záležitostí. Také role ženy zaměstnankyně byla v západní společnosti prodloužením její rodinné role, a pokud žena pracovala, tak pouze z rodinných důvodů a nikoli z vlastního zájmu.⁵⁴

V 60. letech došlo k relativizaci náskoku ve zrovnoprávnění mužů a žen z 50. let. Naplno se ukázalo, že dosud provedené kroky k rovnosti pohlaví nedostačují ke skutečnému zrovnoprávnění a příliš ženám neulehčují v jejich dvojí roli v zaměstnání a domácnosti. Hospodářská politika také přispěla k přetrvávající nerovnosti. Upřednostňován byl těžký průmysl na rozdíl od rozvoje terciárního průmyslu a výroby spotřebního zboží. Terciární sektor a lehký průmysl byly podhodnoceny. Zde pracovaly zejména ženy. Znamenalo to rozdíly ve finančním ohodnocení mužů a žen. S tím je také spojen nedostatek spotřebního zboží, kompenzaci tohoto nedostatku musely v domácnostech vyrovnávat většinou ženy.⁵⁵

V první polovině 60. let byl kvůli klesající porodnosti kladen důraz na mateřskou roli ženy a její biologickou úlohu v reprodukčním procesu. Následkem toho bylo kladení důrazu na rodinu a vyzdvihování jejího významu ve společnosti. Skloubit ekonomickou a mateřskou roli ženy bylo důležité kvůli klesající porodnosti, a zároveň kvůli potřebě pracovní síly. Důležitost veřejné a soukromé sféry se proměnila. Ženy se

⁵⁴ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017, ISBN 978-80-7419-252-4. s. 100 - 106

⁵⁵ SCHULZE WESSEL, Martin. *Pražské jaro: Průlom do nového světa*. Praha: Argo, 2018, ISBN 978-80-257-2514-6. s. 159-160

tak nemusely cítit špatně za svou pozici ve společnosti, nyní byla vyzdvihována i jejich role v soukromé sféře.⁵⁶

Hospodářská krize 60. let zapříčinila pokles zájmu o ženskou práci, podnikům se zdálo příliš nákladné zajišťovat některé domácí práce a k tomu se přidal pokles porodnosti. Začaly se objevovat názory, které viděly úlohu ženy v domácnosti. Politika 60. let se postupně stala politikou normalizační, podporovala porodnost i tradiční rozdělení rolí. Pražské jaro na jedné straně dopomohlo k veřejnému diskutování problémů. Československý svaz žen kritizoval nízké zastoupení žen ve vedoucích pozicích, a to i v takových, kde měly ženy většinové zastoupení. Ve stejné době ale probíhalo odstranění feminizace z některých zaměstnání.⁵⁷

Kvůli změně v postavení mužů a žen došlo také ke změně v postavení dítěte. Když byla žena finančně zcela nezávislá na muži, a tudíž mu finančně nepodléhala, tak ani dítě nepatřilo rodičům v tomto významu, ale bylo samostatným, takzvaně třetím subjektem v rodině. K takovéto emancipaci dítěte docházelo i v dalších socialistických zemích, odráželo se to jednak v rodinném právu, ale i v zákonu o adopci.⁵⁸

Mezi následky ženské zaměstnanosti v ČSSR patřilo také rozšíření rodiny o širší rodinu. Dále platilo, že čím vyšší měla žena vzdělání, tím více se na výchově dětí podíleli prarodiče. Žena s vyšší pozicí v zaměstnání nemohla a ani dnes nemůže časově ani fyzicky stihnout dvojí roli, tedy roli zaměstnankyně a roli matky. K soužití tří generací také vedla nejen potřeba vzájemné pomoci, ale také nedostatek bytů. Taková vícegenerační soužití mohla samozřejmě vést k vzájemným konfliktům.⁵⁹

5.4 Filmová tvorba

V oblasti seriálové a filmové tvorby se objevoval obraz rozdělení rolí mužů a žen. Pracovalo se zde s teorií hegemonní maskulinity, která ustavovala hierarchii mezi muži a zároveň určovala mužskou nadvládu nad ženami. Vycházela z kolektivních

⁵⁶ MAŘÍKOVÁ, Hana, KRÍŽKOVÁ, Alena a Marta VOHLÍDALOVÁ. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012, ISBN 978-80-7419-100-8 s. 21-23

⁵⁷ SCHULZE WESSEL, Martin. *Pražské jaro: Průlom do nového světa*. Praha: Argo, 2018, ISBN 978-80-257-2514-6. s. 159-160

⁵⁸ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017, ISBN 978-80-7419-252-4. s. 100 - 106

⁵⁹ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017, ISBN 978-80-7419-252-4. s. 102 - 106

kulturních vzorců a sdílených modelů maskulinity. Hegemonie existuje, pokud funguje korelace mezi ideálem kulturním a úřední mocí. Obraz mužské strategie, který je dobově akceptovatelný, zprostředkovávala nejčastěji populární kultura, zpěváci, herci, ale i fantazijní postavy. Pouze menšina mužů dokázala naplnit obraz hegemonní maskulinity. Pro ostatní zůstává požadovaným ideálem, jak se stát oceňovaným mužem. V soukromém životě byla tomuto ideálu většina mužů velmi vzdálená.⁶⁰

Tvorba televizních seriálů vycházela z předpokladu, že masová média, v tomto případě televize, noviny, kina, filmy a seriály, mají v rukou takovou moc, že dokážou normativně předurčovat sociální realitu, ideálně podle přání státu. Seriály sloužily jako útek od starostí všedního dne a poskytovaly utopickou představu hojnosti materiální i naplnění mezilidských vztahů, seriály byly běžnou součástí životů i hovorů lidí.⁶¹ Poskytoval se tak občanům jakýsi návod, jak porozumět svému okolí. Divákům byly předkládány modely žádoucího chování, kterých si společnost cenila, a stejně tak byly předkládány negativní modely s následnou sankcí. Cílem televizní tvorby bylo také vyvolat zdání životní spokojenosti a prezentování člověka jako jedince soustředícího se na svůj soukromý život.⁶²

Seriály se v sedmdesátých a osmdesátých letech podílely na utváření společenského konsenzu. Hrdinu socialistického filmu tvořil typ maskulinity středního stavu, který byl zaměřen na práci, vůdcovství a úspěch. Takovýto propagovaný typ ideálního muže odrážel patriarchální řád a státem propagovanou ideologii. Příkladem může být seriál *Muž na radnici*, kde se hlavní hrdina z továrny dostal na místo poslance a poté se stal předsedou městského národního výboru a pomohl rozpadající se město přestavět v panelové sídliště. Ve filmech byla představována i negativní maskulinita, která byla spojena s člověkem popírajícím úlohu dělnické třídy.⁶³

⁶⁰ ŠVARŤKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: koncepty, metody, perspektivy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, ISBN 978-80-7422-218-4. s. 286 - 288

⁶¹ ČINÁTL, Kamil, MERVART, Jan a Jaroslav NAJBERT. *Podoby československé normalizace: dějiny v diskuzi. Ústav pro studium totalitních režimů: Nakladatelství Lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-87912-84-3. s. 146 - 151*

⁶² KOLÁŘ, Pavel a Michal PULLMANN. *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Ústav pro studium totalitních režimů. ISBN 978-80-7422-560-4. s. 42 - 44

⁶³ ŠVARŤKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: koncepty, metody, perspektivy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, ISBN 978-80-7422-218-4. s. 288 - 290

Pro mužské postavy socialistických filmů bylo charakteristické otcovství jako součást jejich mužské identity. Bylo to prezentováno jako přirozená a nevyhnutelná role, kterou maximálně nemusel zvládnout. Pokud se tak stalo, znamenalo to největší selhání v jeho životě. Pro otcovskou roli byla signifikantní přítomnost muže v rodině, stejně jako pozornost k problémům svých dětí. Péči o rodinu zajišťovala manželka, zastávala všechny práce v domácnosti, zvládala výchovu dětí a řešila veškeré problémy. Pokud manželka chyběla, její role se okamžitě ujala jiná žena, ať už se jednalo o dceru, babičku nebo novou manželku.⁶⁴

Ideální socialistická žena zcela zvládala péči o domácnost i rodinu a zároveň chodila do práce. Zatímco ideální prototyp socialistického muže se nedokázal obejít bez ženy a sám by byl ve výchově dětí a v péči o domácnost bezradný. Prototyp negativní mužské postavy se jeví jako nadřazený, nestálý a vypočítavý, charakterově mu odpovídaly vlastnosti, které v té době byly přiřazovány ženám a byly vnímány jako negativní. Byly jimi například pošetilost, hysterie nebo nestálost.⁶⁵

6 Po roce 1989

Sametová revoluce v listopadu roku 1989 znamenala definitivní pád komunistického režimu v Československu. S nástupem demokracie došlo ke zrušení cenzury a ustanovení občanských svobod. Bylo znovu zavedeno soukromé vlastnictví, které zapříčinilo postupný odklon od velkých podniků zřizovaných státem. Centrálně řízenou ekonomiku nahradila tržní ekonomika s potřebou pružného reagování na změny trhu. Bylo potřeba se rychle přizpůsobit standardům západní Evropy v ekonomice, politice i celkové reprezentaci. K nejzávažnějšímu posunu muselo dojít v myšlení lidí, protože staré zažitě struktury byly pryč a bylo potřeba se novému světu rychle přizpůsobit.

Znovuotevřením hranic a zrušením cenzury proudily do Československa doteď neznámé nebo dříve státem zakázané služby, zboží, myšlenky a názory. Příliv literatury

⁶⁴ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: koncepty, metody, perspektivy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, ISBN 978-80-7422-218-4. s. 289 - 298

⁶⁵ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: koncepty, metody, perspektivy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, ISBN 978-80-7422-218-4. s. 290 - 298

s různými koncepty a poznatky znamenal možnost postupného uvědomování si problémů československé a později české společnosti, na které do té doby buď nebylo upozorňováno, nebo se neřešily. Ke starým problémům trvajícím v období komunismu se přidaly problémy nové, související s nástupem demokracie a tržní ekonomiky.

S nástupem nového státního politického zřízení přichází také potřeba změny v uvažování lidí, kteří se nemohou nadále spoléhat, že je stát někde zaměstná, ale nyní musí začít přemýšlet o vlastním uplatnění a reprezentaci, klást důraz na vzdělání a vědomosti, umět nabídnout svou pracovní sílu, schopnosti a dovednosti a obstát na trhu práce řízeném tržní ekonomikou, který se odvíjí od nabídky a poptávky, a nikoli na doteď poměrně pomalý a zkamenělý systém centrálně plánované ekonomiky, kde konkurence prakticky neexistovala. Od toho se odvíjely také nové předpoklady pro rodinu, která nabývala nové podoby, než jak jsme na to byli zvyklí z období komunismu. Pokud období komunismu znamenalo, že se lidé „uzavírali“ do rodinných struktur, nyní nastává určitá transformace zažitých dispozic.

6.1 Rodina a domácnost

Již deset let po sametové revoluci docházelo k poklesu uzavírání sňatků. Tento trend mohl mít více důvodů. Jedním z nich mohla být transformace společnosti v demokratickou, která tak nabídla více možností pro vlastní realizaci. Česká společnost se tak postupně blížila společnosti západní, která je charakteristická vyšším věkem vstupu do manželství, ale také třeba i celoživotně nezadanými jedinci. Dalším důvodem bylo také narůstání trendu nesezdaného soužití. Jiným vysvětlením by mohlo být celkové zvýšení nákladů na vlastní život i na děti.⁶⁶

Pokles porodnosti se nechá vysvětlit tím, že Česká republika začala zažívat to, co probíhalo v Evropě v druhé polovině dvacátého století, tedy určitý demografický přechod. Druhý pohled na pokles porodnosti a sňatků souvisí se sociálními problémy a s ekonomickou proměnou rodiny, která byla podobná situaci během 30. let, kdy nastala její ekonomická krize. Podle výzkumů neměli mladí lidé nezájem o založení rodiny či manželství, ani rapidně neklesla životní úroveň, ale spíš se začalo usilovat

⁶⁶ VESELÁ, Renata. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005, ISBN 80-86432-93-9. s. 39 - 41

o zisk statků, což mohlo přispívat k oddalování vstupu do manželství a založení rodiny.⁶⁷

Existuje souvislost mezi dosažením vzdělání a vstupem do manželství. Evropský kulturní kontext vnímá sociální dospělost spojenou s ukončením vzdělání. K založení rodiny je také nezbytná ekonomická nezávislost a vlastní domácnost, a to je zpravidla možné uskutečnit až po dosažení vzdělání. Rodičovská role je také časově náročná a je obtížné ji skloubit se studiem. Kromě toho byla motivem pro odložení rodičovství a manželství a pokračování ve studiu i vyšší výdělečnost při dosažení vyššího vzdělání.⁶⁸

V roce 1994 proběhl projekt zabývající se rodinou a proměňující se genderovou rolí v České republice. Vyplývá z něj, že muži i ženy berou jako samozřejmé, že oba partneři přispívají do rodinného rozpočtu a oba o financích rozhodují stejnou měrou. Jedná se tedy o egalitární model rodiny. Pokud o financích rozhoduje jeden z partnerů, je jím častěji žena. Dávno neplatí představa, že rodinu musí uživit pouze muž. Mají pracovat oba, buď by rodinu bez dvou příjmů nešlo uživit, anebo si chce rodina zachovat určitou životní úroveň.⁶⁹

Dělba práce uvnitř rodiny se podobá spíše tradičnímu rozdělení rolí. Rozdělení rolí v rodině je asymetrické a nezáleží na tom, který z partnerů vydělává více peněz. Ženy jsou vnímány jako schopné zvládnout práci i starost o rodinu současně, zatímco na muže je pohlíženo, že starost o domácnost nevládají a že se také zaměřují více na kariérní postup. Ženy více než kdy dříve rozhodují o tom, kdy a jestli budou mít děti, chtějí zaujmout společenské pozice jako muži a své reprodukční schopnosti mohou vnímat jako překážku. Lidé neztrácejí zájem o to mít děti a ženy jsou na ně fixované více než muži. Zakládání rodiny je ale odsunuto na pozdější dobu kvůli vzdělání nebo kariéře.⁷⁰

Začaly se zviditelňovat jevy, které byly známé v západní Evropě již dříve. Například rozdíl ve finančním ohodnocení práce mužů a žen, vyšší ženská

⁶⁷ HAMPLOVÁ, Dana, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka a Simona PIKÁLKOVÁ. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003, ISBN 80-7330-040-0. s. 6 - 7

⁶⁸ HAMPLOVÁ, Dana, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka a Simona PIKÁLKOVÁ. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003, ISBN 80-7330-040-0. s. 7

⁶⁹ ČERMÁKOVÁ, Marie. *Rodina a měnící se gender role - sociální analýza české rodiny*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1997. ISBN 80-85950-42-1. s. 72 - 74

⁷⁰ ČERMÁKOVÁ, Marie. *Rodina a měnící se gender role - sociální analýza české rodiny*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1997. ISBN 80-85950-42-1. s. 72 - 74

nezaměstnanost a diskriminační chování vůči ženám. Nutno podotknout, že tyto jevy již existovaly v Československu, později v Česku ještě před rokem 1989 a v podstatě jen přetrvávaly, ale teprve teď se začaly pojmenovávat.⁷¹

6.2 Práce a plat

Jedním ze segmentů určujících pozici zaměstnance je genderová diskriminace v oblasti zaměstnání. Projevuje se ve volbě genderově vhodného zaměstnání, jednání nadřízených i kolektivu spolupracovníků. Genderové představy o tom, co je a co není vhodné zaměstnání, se projevují zejména u žen, kdy tyto obecně zažitě představy často určují maximální kariérní vertikální postup, tedy maximální pozici, kterou ženy mohou skutečně dosáhnout, ale i horizontální postup, tedy jaké zaměstnání je, anebo není pro ženy vhodné. Od těchto představ se dále vyvíjí finanční ohodnocení práce.⁷² Je tak patrné, že v tomto ohledu existují rozdíly mezi muži a ženami.

Podle příspěvku Marie Čermákové do Sociologického časopisu v roce 1997 byl pracovní trh v České republice rozdělen na práci ženskou a mužskou. Profese byly děleny podle genderu na základě charakteristiky profesí a silné vazby na vzdělání. Genderové rozdělení pracovního trhu na několik úrovní vytvářelo nestejně podmínky pro profese, vedoucí k nerovným šancím a k příležitostem. Vznikly stereotypy zaměstnanců a zaměstnankyň směřujících do určitých profesí.⁷³ Tento princip za komunismu nebyl příliš patrný, anebo se k němu alespoň nevzhlíželo jako k normativnímu.

Genderové stereotypy jsou přítomné ve veřejném mínění a součástí těchto stereotypů je rozdílná hodnota připisovaná ženské a mužské práci a rozdíly v odměňování. Ženy jsou nejvíce zastoupeny v zaměstnáních s nízkými mzdami a jsou méně ve vedoucích pozicích, které jsou výše ohodnoceny. Zaměstnání, kde dominují muži, jsou finančně ohodnocena výše a také statusově jsou z hlediska české společnosti

⁷¹ KOLDINSKÁ, Kristina. *Gender a sociální právo: rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech*. Praha: C.H. Beck, 2010, ISBN 978-80-7400-343-1. s. 157 - 158

⁷² KŘÍŽKOVÁ, Alena. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011, ISBN 978-80-7419-054-4. s. 88 - 95

⁷³ ČERMÁKOVÁ, Marie. Postavení žen na trhu práce. *Sociologický časopis* 33 (3): 389 - 404, 1997. s. 391-392

významná. Od mzdových rozdílů se odvíjí segregace trhu podle genderu. Segregace dále ovlivňuje pracovní příležitosti, podmínky a přístup k zaměstnání.⁷⁴

Rozdíly v platovém ohodnocení práce byly odůvodňovány tím, že muži jsou ochotni zůstat v práci přesčas a vykonávat práci vyžadující větší nasazení a tím jim náleží i vyšší ohodnocení. Nicméně se toto tvrzení neopírá o žádnou analýzu a odráží pouze genderové stereotypy s tím, že muži jsou vytrvalejší a progresivnější a tím pádem naplňují to, co po nich nový režim vyžaduje. Výzkum ale ukázal velké pracovní nasazení žen v České republice a jen malé rozdíly v pracovním nasazení mezi muži a ženami.⁷⁵

Na příčinu přetrvávající segregace lze nahlížet buď tak, že ženy neinvestují do vzdělání a připravují se na zaměstnání, u kterého nebude na překážku jeho přerušování kvůli mateřství. Nicméně spíše lépe placená zaměstnání umožňují lepší start do života a lepší možnost zkombinovat práci s rodinou. Také masivně narostla vzdělanost žen na rozdíl od mužů, kde se úroveň vzdělanosti stabilně udržuje. Ženy také převažují mezi studujícími i absolventy, ačkoliv zde existuje genderová diference na úrovni oborů.⁷⁶

Druhá možnost nahlížení na segregaci může být taková, že se u žen přirozeně utváří preference k mateřství a rolím v domácnosti během dospívání, aniž by existovala zkušenost s trhem práce a že je volba zaměstnání žen podmíněna péčí o děti. Ne všechny ženy jsou ale orientované na mateřství, v některých případech je otec tím, kdo je na rodičovské dovolené. Pakliže je volba zaměstnání podmíněna pouze péčí o děti, je to výsledek značně omezených voleb, ve kterých se odráží nedostatek služeb pro péči o děti, diskriminace matek s dětmi zaměstnavateli a neflexibilními pracovními příležitostmi.⁷⁷

⁷⁴ KŘÍŽKOVÁ, Alena, VOHLÍDALOVÁ, Marta, POSPÍŠILOVÁ, Kristýna a Hana MAŘÍKOVÁ. *Aktuální rozdíly v odměňování žen a mužů v ČR: hloubková analýza statistik a mezinárodní srovnání*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2017. ISBN 978-80-7421-147-8. s. 10 - 12

⁷⁵ ČERMÁKOVÁ, Marie. Postavení žen na trhu práce. *Sociologický časopis* 33 (3): 389 - 404, 1997. s. 395

⁷⁶ KŘÍŽKOVÁ, Alena, VOHLÍDALOVÁ, Marta, POSPÍŠILOVÁ, Kristýna a Hana MAŘÍKOVÁ. *Aktuální rozdíly v odměňování žen a mužů v ČR: hloubková analýza statistik a mezinárodní srovnání*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2017. ISBN 978-80-7421-147-8. s. 13

⁷⁷ KŘÍŽKOVÁ, Alena, VOHLÍDALOVÁ, Marta, POSPÍŠILOVÁ, Kristýna a Hana MAŘÍKOVÁ. *Aktuální rozdíly v odměňování žen a mužů v ČR: hloubková analýza statistik a mezinárodní srovnání*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2017. ISBN 978-80-7421-147-8. s. 13 - 14

6.2.1 Antidiskriminační zákon

V první polovině 90. let vzrostla míra nezaměstnanosti obyvatel, ale stále byla větší nezaměstnanost žen než mužů. Souviselo to s ukončováním činnosti ne příliš lukrativních továren, kde pracovaly zejména ženy. Vyšší ženská nezaměstnanost byla také z důvodu sociálních opatření v pracovním poměru, konkrétně ochraně rodičů, kteří pečují o děti. Tuto skupinu tvořily zejména ženy. Nebylo výjimkou, že zaměstnavatelé raději zaměstnali muže, kteří na mateřskou dovolenou neodcházeli, než aby ze zákona museli držet pracovní místo ženě na mateřské dovolené.⁷⁸ Zatímco v komunistickém období byly ženy zaměstnávány a v kontextu zaměstnání byly postaveny na úroveň mužů, nový režim spíše upřednostňoval kapitalistické využití kariérismu a s ním spojenou snahu o uplatnění, čímž upřednostňoval muže a jejich genderovou pozici.

Po pádu komunistického režimu v Československu nedošlo k velkým legislativním změnám v oblasti postavení mužů a žen. Některé přehnané zákony, které např. zakazovaly noční ženskou práci, byly zrušeny. Zákony, které zůstaly, byly novelizovány se značným zpožděním a to zapříčinilo, že neodpovídaly novým požadavkům společnosti, jejichž následkem byl vznik problémů.⁷⁹

Zákon č.198/2009 Sb., neboli antidiskriminační zákon, je právní předpis, který byl zaveden na základě předpisů Evropské unie a v souladu s Listinou základních práv a svobod. Specifikuje rovné zacházení s lidmi a zakazuje diskriminaci v oblasti práva na zaměstnání, přístupu k zaměstnání, povolání, podnikání a odměňování, rovném přístupu ke zboží, službám, bydlení, vzdělání, zdravotnictví, členství v profesních komorách a odborových organizacích.⁸⁰

Mezi diskriminačními důvody uvádí etnický původ, rasu, pohlaví, zdravotní postižení, sexuální orientaci, národnost, věk, náboženské vyznání, víru. Dále definuje obtěžování a sexuální obtěžování a přímou i nepřímou diskriminaci. Zákon požaduje rovné odměňování, rovný přístup k zaměstnání společně se zvláštní ochranou žen, rovné

⁷⁸ KŘÍŽKOVÁ, Alena, VOHLÍDALOVÁ, Marta, POSPÍŠILOVÁ, Kristýna a Hana MAŘÍKOVÁ. *Aktuální rozdíly v odměňování žen a mužů v ČR: hloubková analýza statistik a mezinárodní srovnání*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2017. ISBN 978-80-7421-147-8. s. 158 - 161

⁷⁹ KOLDINSKÁ, Kristina. *Gender a sociální právo: rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech*. Praha: C.H. Beck, 2010, ISBN 978-80-7400-343-1.s. 157

⁸⁰ Zákon č. 198/2009 Sb. [online]. [cit. 25.5.2022]. Dostupný na WWW: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-198/zneni-20180101>

postavení v oblasti sociálního zabezpečení, rovný přístup ke zboží a službám.⁸¹ Právě nutnost zavedení antidiskriminačního zákona, stejně jako zavedení dalších podpůrných zákonů nám ukazuje, že v kontextu genderového postavení byla pozice mužů a žen nerovnoměrná a bylo nutné je právně upravit.

6.3 Porovnání sociálních rolí za komunismu a nyní

Během komunistického režimu v Československu museli být všichni občané ze zákona zaměstnání, jinak jim hrozilo vězení. Lidé tak byli nuceni chodit do práce. Jejich pracovní postavení se částečně odvíjelo od členství ve straně a kontaktů s důležitými lidmi, kteří jim byli schopní určitou pozici zajistit. Ženy obecně nezastávaly vedoucí funkce, a to ani v zaměstnáních, kde jejich počet převládal. Lze tedy říct, že genderové představy o vhodném zaměstnání pro muže a pro ženy existovaly již za komunistického režimu a udržely se i po revoluci.

Období komunistické nadvlády zanechalo vysoký standard rovnoprávnosti, kdy samozřejmostí byla vysoká kvalifikační a vzdělanostní úroveň žen, jejich zapojení do pracovního procesu i finanční nezávislost ženy na muži. Z tohoto období se do dnešní doby udržely mnohé zákony upravující postavení žen ve společnosti, které mají za úkol zlepšit jejich pozici, například zákon zakazující propuštění z práce ženy na mateřské dovolené a také právo, že žena může být na rodičovské dovolené až do tří let věku dítěte. Nyní má na rodičovskou dovolenou nárok také otec, pokud se rozhodne jít na rodičovskou dovolenou místo matky.

Přesto lze říci, že se postavení ženy v určitém ohledu zhoršilo, konkrétně v pracovní oblasti, kdy si zaměstnavatelé vybírají raději muže za své zaměstnance, protože po revoluci to byli spíše muži, kteří měli vyšší dosažené vzdělání a také lepší zkušenosti, vzhledem k tomu, že častěji zastávali vedoucí pozice. Obecně byli muži považováni za průbojnější a schopnější a také zde byla mizivá pravděpodobnost, že by odešli na rodičovskou dovolenou. Na základě toho byl zaveden antidiskriminační zákon, který měl rozdíly vyrovnat. Nicméně zavedením zákona zažité stereotypy zrušit nelze, ale je to možnost pokusit se je napravit aspoň z právního hlediska.

⁸¹ KOLDINSKÁ, Kristina. *Gender a sociální právo: rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech*. Praha: C.H. Beck, 2010, ISBN 978-80-7400-343-1.s. 161 - 164

Nyní se také posouvá věk vstupu do manželství a také počet dětí, který pár má, společně s vyšším věkem rodičů. Lidé se mohou realizovat jinak než skrze rodinu, například vzděláváním a prací, což dříve nebylo příliš možné, možnosti vzdělání a kariérního postupu byly omezené. Během komunistického režimu i nyní není neobvyklé tradiční rozdělení rolí v domácnosti, ačkoli tento trend u mladších párů částečně mizí.

7 Kulturní determinace sociálních rolí z pohledu psychologické antropologie

Kultura utváří individuální myšlení, cítění a chování a individuální jednání produkuje kulturní myšlenky, normy a vztahy. Kultura existuje díky určitým lidským mentálním schopnostem, lidské psychologické procesy jsou závislé na kultuře a ovlivněny sociální zkušeností.⁸² Psychologická antropologie se zabývá lidskou psychikou v různých kulturách, procesy vnímání, myšlení a jejich strukturami v určitém kulturním kontextu. Za zdroj chování jsou považovány motivy či zájmy formované procesem učení.⁸³

Ideologie komunistického režimu zdůrazňovala rovnost pohlaví, práv a pracovních příležitostí, tato rovnost byla garantována ústavou. Ale v tomto období, zejména v domácnosti, nebyla dělba práce podle pohlaví neobvyklá. Ačkoli do práce museli chodit muži i ženy, ženy se stále více staraly o domácnost a děti než muži. Stát sice částečně rozvinul systém péče o děti, ale nikdy ne naplno, většina práce v tomto ohledu zůstala na ženách. Ženy většinou nezastávaly vedoucí pozice ani ve velmi feminizovaných odvětvích, jako školství nebo zdravotnictví, takové pozice náležely mužům.

Redukce rovnoprávnosti na zaměstnání znamenalo co možná nejvíce přiblížit ženskou zaměstnanost té mužské. Panovalo přesvědčení, že během společné práce žen s muži se nejlépe projeví ženská rovnoprávnost. Rovnoprávnost a rovnost byla chápána jako stejnost. Emancipační proces tedy spočíval v tom, že docházelo k napodobování

⁸² ELLER, Jack. *Psychological Anthropology for the 21st Century*. Abingdon: Routledge, 2019, ISBN 978-1-138-59378-7. s. 8

⁸³ SOUKUP, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-328-5. s. 79

toho, vůči čemu se emancipační proces vymezoval, ale opravdové osvobození znamená až nalezení a přijetí vlastní identity.⁸⁴

Na dobových seriálech, jako *Žena za pultem* nebo *Muž na radnici*, lze vidět, že místo ideální ženy bylo viděno u rodiny a v práci žena nezastávala vedoucí pozici. Místo muže bylo viděno především v zaměstnání, ale role otce měla významný podíl na jeho identitě. Péče o domácnost a děti však připadala primárně ženě a muž byl v těchto záležitostech prezentován jako bezradný.

Společenskými rolami a statusy se zabýval Ralph Linton. Status znamená pozici člověka v sociálním systému a role je očekávané chování vztahující se ke statusu. Člověk si nikdy neosvojí celou kulturní tradici, ale jen tu část, která odpovídá jeho statusu a z toho vyplývajících rolí. Během socializačního procesu si všichni členové osvojí určitou část kultury a tím vzniká základní osobnost dané kultury.⁸⁵ Linton rozlišuje čtyři druhy statusů, tedy pozic v sociálním systému. Univerzální status znamená, že v určitém životním období se vztahuje ke všem členům společnosti, jako je status dítěte nebo důchodce. Specializované statusy připadají jen některým členům společnosti. Připsané statusy jsou takové, které jsou nám dány a které nemůžeme ovlivnit, jako je pohlaví nebo věk. Získané statusy vznikají v průběhu života na základě naší činnosti, výsledků a zkušeností.⁸⁶

Z Lintonovy teorie lze vyvodit, že statusy muž nebo žena jsou vrozené, ale záleží na každé společnosti, jak tyto dispozice vnímá. Ale to, jací mají muž a žena být, vychází z naučeného chování, které je ovlivněno kulturou. Podle tohoto názoru záleží na dané kultuře, jak statusy muž a žena pojme a jaké role jim přisoudí. Jedná se o postavení mužů a žen ve společnosti, které samozřejmě ovlivňují i statusy získané, ale kultura ovlivňuje, jaké statusy může muž nebo žena získat. Kultura také ovlivňuje očekávané role muže a ženy a může zapříčinit, že některé role jsou v dané kultuře pro muže nebo pro ženu naprosto nepřijatelné.

Komunistická ideologie vycházející z marxismu vnímá odlišnost v postavení muže a ženy jako historický problém, podle kterého je důvod útlaku žen zaviněn

⁸⁴ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017, ISBN 978-80-7419-252-4. s. 29-39

⁸⁵ SOUKUP, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-328-5. s. 91-93

⁸⁶ SOUKUP, Martin. *Antropologie: teorie, koncepty, osobnosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2018. ISBN 978-80-7465-355-1. s. 197

soukromým vlastnictvím výrobních prostředků, stejně je tomu i u dělníků. Rovnoprávnosti mělo být dosaženo pomocí zrušení soukromého vlastnictví. Podle marxismu kapitalistická společnost neplatí dělníkovi plnou hodnotu za jeho odvedenou práci a tím ho vykořisťuje. Pokud by byly ženy vnímány podle stejného principu jako dělníci, znamenalo by to, že jsou vykořisťovány, jelikož za práci v domácnosti nedostávají plat.⁸⁷

Samotný fakt, že k zrovnoprávnění mělo dojít, vypovídá o tom, že ženy a muži byli vnímáni odlišně. Byla tato odlišnost způsobená biologicky, nebo kulturně? Obecně přisuzované vlastnosti a očekávané chování byly ovlivněny především kulturně, ale například upravení pracovních podmínek žen z důvodu těhotenství a mateřství vychází z biologické determinace ženy jako té, která je schopná mít děti. Na základě toho na ženě často zůstává starost o domácnost společně s péčí o děti.

V knize *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností* došla Margareth Meadová k závěru, že mnoho rysů, které pojmáme jako typicky ženské nebo mužské, není založeno na rozdílech mezi pohlavími, ale odráží kulturu. Meadová také předpokládala, že nejen výchova vede ke vzniku určitého druhu osobnosti, ale i temperament, se kterým se člověk narodí. Pokud člověk vyrůstá v kultuře, se kterou souzní jeho temperament, nemá problém se socializovat, v opačném případě dochází k deviacím.⁸⁸

Mezi rysy, které v naší kultuře pojmáme jako typicky ženské, se řadí péče o děti. Ženám v socialistickém Československu bylo zákonem z roku 1958 umožněno uměle přerušit těhotenství. Bylo jim tak přiznáno právo rozhodovat o svém těhotenství, které je zatěžovalo více než muže. V tomto případě lze hovořit o nerovnosti biologické z důvodu, že pouze žena může rodit děti, ale zároveň i o nerovnosti kulturní, protože jsme naučení, že o dítě se stará výhradně matka. Ve stejné době také došlo k rozšíření poznatků o socializaci dítěte. Primární socializace dítěte vnímá matku jako nejdůležitější osobu v životě dítěte. Zjištění zproblematizovalo model ženské

⁸⁷ WAGNEROVÁ, Alena. Co přinesl a co nepřinesl českým ženám socialistický model rovnoprávnosti - aneb nejen jesle a traktoristky. In APPELTOVÁ, Michaela. *Gender a demokracie: 1989 - 2009*. Praha: Gender Studies, o.p.s., 2009, ISBN 80-86520-64-1. s. 11 - 13

⁸⁸ SOUKUP, Martin. *Antropologie: teorie, koncepty, osobnosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2018. ISBN 978-80-7465-355-1. s. 249

emancipace, jenž vnímal ženu a mateřství pouze z hlediska její role v zaměstnání. Vyšel najevo konflikt mezi mateřskou a zaměstnaneckou rolí.⁸⁹

Tradiční model, který chápal ženskou roli jako ženu a matku v domácnosti, nebyl překonán. Podle Sigmunda Freuda mají zážitky z dětství stěžejní význam v utváření osobnosti člověka, další významný vliv má výchova, která se v jednotlivých kulturách liší.

Sigmund Freud, jehož psychoanalýza měla na psychologickou antropologii velký vliv, se pokoušel vysvětlit vznik a fungování kulturních institucí. Podle něj je kultura pro společnost něco jako neuróza pro jednotlivce. Každý člověk neustále usiluje o potěšení, o okamžité uspokojení potřeb, vrozené snahy označuje jako pudy.⁹⁰ Freud vnímá kulturu jako nadstavbu pro ovládnutí pudů a přírody a regulaci vztahů mezi lidmi, kultura určuje restriktce, kterým podléháme, a bere nám svobodu.⁹¹

Freud navrhl topografický model osobnosti obsahující vědomou, nevědomou a předvědomou složku. Později uvedl strukturální model osobnosti obsahující id, ego a superego. Id, tedy ono, je nevědomá část, fungující především na principu slasti a je řízeno výhradně pudy, cílem je okamžité uspokojení potřeb a je to převažující složka u kojenců. Ego, neboli já, se řídí principem reality a vzniká vlivem výchovy a začleňováním jedince do společnosti. Superego, nadjá, se řídí principem dokonalosti, obsahuje morálku a svědomí a vzniká vlivem výchovy.⁹²

Spojením výchovy a kultury dohromady vyjde výsledek, že lidé vychovávaní určitým způsobem, zvyklí na určitý model chování, budou s velkou pravděpodobností toto chování opakovat v dospělosti, to znamená, že jim bude tradiční rozdělení rolí připadat normální. Zapojení žen do pracovního procesu v socialistickém Československu mělo jít ruku v ruce s přenesením značné sumy povinností v domácnosti do veřejného sektoru, což zůstalo neuskutečněno a docházelo tak k přetížení žen. Ale je tomu dnes jinak?

⁸⁹ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017, ISBN 978-80-7419-252-4. s. 29-39

⁹⁰ BOCK, Philip. *Rethinking Psychological Anthropology: Continuity and Change in the Study of Human Action*. New York: W. H. Freeman and Company, 1999, ISBN 978-1-57766-055-2. s. 27-31

⁹¹ SOUKUP, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-328-5. s. 79-81

⁹² NAKONEČNÝ, Milan. *Id* [online]. 11.12. 2017 [cit. 10.6.2022]. Dostupný na WWW: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Id>

I dnes můžeme říct, podle výzkumu Marie Čermákové, že v rodinách se stále objevuje spíše tradiční rozdělení rolí, aspoň co se péče o domácnost a děti týče, jak autorka uvádí v publikaci *Rodina a měnící se gender sociální role - sociální analýza české rodiny*. Ženy stále dělají větší část úkolů v domácnosti, ale muži se do domácích prací zapojují, starší páry mají práce v domácnosti rozděleny spíše tradičně, a mladší páry nebo lidé s vyšším vzděláním tíhnou více k modelu, kdy se zapojují do domácích prací oba. Také ženy většinou vnímají, že je práce v domácnosti většinou na nich, zatímco muži uvádějí, že v domácnosti pomáhají.⁹³ Na základě odlišného zacházení s muži a ženami po roce 1989 musel vzniknout antidiskriminační zákon, na jehož příkladu lze vidět nerovné postavení mužů a žen.

Pokud vztáhneme Lintonovu teorii na naši kulturu, lze z ní vyvodit, že naše vnímání mužů a žen je kulturně podmíněné a zároveň naučené, a to ovlivňuje i naše chování. Chování se odráží v našich postojích a hodnotách, tedy jaké máme názory na to, jak se mají muži a ženy chovat a jak se k nim chováme my sami, ať už z pozice ženy, muže, staršího, mladšího, podřízeného nebo nadřízeného. Dále také jak hodnotíme to, co dělají, přisuzujeme hodnotu jejich práci, což se může projevit v rozdílných platech za stejnou práci v závislosti na pohlaví, v nabídce pracovních míst, rozdělení domácích prací, péči o děti. Máme představy o vhodném zaměstnání nebo vzdělání pro jedno nebo druhé pohlaví.

Biologicky nelze popřít, že ženy mohou rodit děti a muži ne, to je jistá a nezvratná biologická determinace mužů a žen. Ale to, že vnímáme, že se o dítě musí starat výhradně žena, se nechá nahlížet dvojitou optikou. Pokud se ponoříme do historie, je jasné, že o malé dítě se žena starat musela, protože ho kojila a jen díky tomu přežilo. Ale dnes, v době nejruznějších technologií, už máme prostředky, kdy není bezprostředně nutná přítomnost matky v péči o dítě, ale může ji nahradit v tomto ohledu pečující osoba, a nezáleží na tom, zda to bude jiná žena nebo muž, dítě může být nakrmeno dříve odebraným mlékem nebo kvalitní náhražkou mateřského mléka. Významná pečující osoba může nahradit matku i v citové oblasti. Teorie attachmentu, neboli teorie citové vazby, vytvořená Johnem Bowlbym a Mary Einswortovou, hovoří o matce jako důležité v životě dítěte, zároveň hovoří ale i o významné pečující osobě.

⁹³ ČERMÁKOVÁ, Marie. *Rodina a měnící se gender role - sociální analýza české rodiny*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1997. ISBN 80-85950-42-1. s. 46 – 48

Daná pečující osoba, ať už je to matka, nebo někdo jiný, může pomoci dítěti vytvořit si pevnou citovou vazbu, a může jí být jak žena, tak muž.⁹⁴

Z toho lze odvodit, že dříve péče o malé děti byla biologickou determinací, ale dnes v naší společnosti a západní společnosti celkově ji už lze pojímat jako kulturní konstrukt opírající se o dřívější biologickou determinaci. To, co bychom dříve mohli nazvat biologickou determinací člověka, se dnes s moderními vynálezy, technologiemi a nejrůznějšími vymoženky moderní doby mění na determinaci kulturní, jejíž vnímání je odrazem vnímání minulosti, kterou si skrze stereotypy a očekávání neseme s sebou. Askriptivní status muže nebo ženy s sebou nese rolová očekávání podmíněná kulturou, částečně se opírající o minulost.

Kulturní podmíněnost a naučenost našeho chování se může odrážet v jazyku a tím nenápadně, ale každodenně určovat sociální pozice členů kultury. Jazyk je zároveň něčím, co je s kulturou neodmyslitelně spjato. V českém jazyce je hojně užíváno generické maskulinum, což znamená označování mužů i žen mužským rodem. Tvrdí se, že generické maskulinum souhrnně označuje muže i ženy bez rozdílu, nicméně lze říci, že se v něm odráží patriarchální struktura společnosti. Používání jazyka tímto způsobem není obecně vnímáno jako problém, případným návrhům na jeho úpravu není vždy vyhověno a někdy jsou takové návrhy zesměšňovány.⁹⁵

Za zmínku stojí komparace českého jazyka s anglickým. Angličtina nepoužívá přechylování jako čeština a tím pádem jazyk působí genderově vyrovnaněji, krom toho zde není ani problematika rodů, mužský rod je pro muže, ženský pro ženy a pro všechno ostatní, jako jsou věci, zvířata a abstraktní předměty se užívá středního rodu. Na rozdíl od toho čeština nebo němčina rody používají a může se zde odrážet pojetí světa podle toho, které věci je přiřknut který rod.

Většina českých slov označujících ženský rod u osob vznikla přechylováním z rodu mužského. Příkladem mohou být povolání nebo společenské funkce. Donedávna nebylo výjimkou, že se například v učebnicích objevovaly genderové stereotypy, například označující určité povolání jako mužské či ženské. Ale je kladen čím dál tím

⁹⁴ MILLER, Patricia. *Theories of Developmental PSYCHOLOGY*. New York: Worth Publishers, 2011, ISBN 978-1-4292-1634-0. s. 343 - 359

⁹⁵ VALDROVÁ, Jana, SCHELLER-BOLTZ, Dennis a Pavla ŠPONDROVÁ. *Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2018. ISBN 978-80-7419-261-6. s. 33 - 55

větší důraz na genderově neutrální výuku a rovnost příležitostí, a tak genderové stereotypy z učebnic mizí.

8 Transkulturní perspektiva

Transkulturní komunikace se zabývá tématem setkáváním různorodých kultur a nutností zavést mezikulturní dialog, aby byla možná koexistence těchto kultur vedle sebe. Transkulturní komunikace zkoumá podmínky, jak je možné překročit hranice své vlastní kultury. Odlišnosti kultur je třeba nejen respektovat, ale jít za hranice odlišností, pokusit se je přijmout a pracovat v souladu s nimi.

Kulturu lze pojímat jako naučený systém myšlení, chování a jednání, který podmiňuje naše vnímání sociálních rolí a určuje, co považujeme za správné. Kulturní odlišnosti se týkají i pojetí sociálních rolí. Stojí za naším pojetím rolí mužů a žen, za očekáváním určitého chování a jednání, předsudky a stereotypy týkajících se chování spojenými s určitými rolemi.

V dnešním globalizovaném světě se člověk setkává s jinými kulturami, a to ho přivádí k tomu, že si začne uvědomovat svou odlišnost a zároveň jedinečnost. Kulturní odlišnosti je třeba respektovat, ale i překročit. Ale značné rozdíly existují i uvnitř jednotlivých kultur. Každý člověk bude mít ať už více či méně odlišnou představu o rozdělení rolí mezi muži a ženami, o jejich správném chování.

Odlišné představy o rozdělení rolí budou mít i různé režimy. Komunistický režim v Československu měl rovnost mezi muži a ženami jako jednu ze svých ideologických složek a tato rovnost byla zakotvená v právním řádu. Zákony upravovaly pozice lidí ve společnosti a do jisté míry dopomohly ke zlepšení rovnováhy mezi muži a ženami. Nicméně ke skutečné rovnosti nikdy nedošlo vzhledem k tomu, že ženy obvykle nezastávaly vedoucí pozice v zaměstnáních, a byly to ony, na kom zbyvala většina starostí o domácnost, včetně péče o děti.

Lze proto konstatovat, že se nejednalo o takové překonání rozdílností, které by zajišťovalo rovnováhu mezi muži a ženami. Na druhou stranu je nutné dodat, že mužská dominance byla na rozdíl od předcházejících historických období značně oslabena, a to z důvodu, že byla obvykle vázána na majetek, který vzhledem k politice státu držel

v rukou stát a nikoli muži. Po revoluci došlo k navrácení majetku původním vlastníkům a spolu sním i částečné navrácení mužské dominance a tím pádem oslabení role ženy.

Porevoluční vývoj otevřel prostor pro diskusi o rozdílnosti sociálních rolí mužů a žen, ale zároveň přinesl západní vlivy, kde společenská pozice ženy byla vybojovaná a neměla tolik zákonných podpůrných prostředků jako v Československu. S příchodem nového režimu a navrácení majetku došlo do jisté míry k navrácení určité větší moci mužům, kteří obsazovali vedoucí pozice, a bylo vnímáno jako lepší a výhodnější je zaměstnat. Ovšem nyní se klade čím dál tím větší důraz na rovné příležitosti, které budou stejné pro muže i pro ženy.

Rozdílností, kterým jsme kulturně naučeni a vnímáme je jako samozřejmé, se není lehké zbavit. Pro překonání zažitě praxe je potřeba mnohem více než nabízí zákony nebo ideologie. Ovšem existuje něco, co je lidem společného na celém světě, a tím je lidská důstojnost. Důstojnost, kterou má každá osoba, muž i žena, nezávisle na věku, příslušnosti k sociální třídě, na majetku nebo dosaženém vzdělání. Na základě vědomí o lidské důstojnosti bychom se měli vyvarovat představám o méněcennosti jedinců, nebo příslušníků některého z pohlaví a podle toho se také chovat. Překročením představ o správnosti sociálního rozdělení rolí se může otevřít prostor možností a řešení, jak s rozdílnostmi naložit a překonat zažitě představy.

9 Závěr

V průběhu práce jsem se snažila podat nástin obrazu české společnosti z hlediska rozdělení rolí mužů a žen. Jaký tento obraz tedy je? Genderová otázka je v dnešní době složitější než kdy jindy, žijeme v demokratické společnosti, která garantuje rovnoprávnost, ale je tomu skutečně tak? A je rovnoprávnost vnímána biologicky, nebo kulturně?

V předposlední kapitole dospíváme k závěru, proč a jak jsme ovlivněni kulturně. Kultura, ve které vyrůstáme, ovlivňuje naše chování a chápání a myšlení ovlivňuje vnímání celkového obrazu světa. Stejně tak ovlivňuje chápání mužských a ženských rolí a potřebu jejich plnění. Opakováním zažitých vzorců chování se na jedné straně budí nespokojenost, která volá po změně řádu, na druhou stranu se řád otiskuje do lidí, kteří ho naopak mohou vnímat jako správný a trvat na jeho zachování.

Nutnost péče o děti byla a někdy stále je překážkou v získání odpovídajícího zaměstnání, nebo vyšší pozice v zaměstnání. Nižší pozice v zaměstnání může znamenat nižší společenský status, který určuje pozici ve společnosti, a tím tedy i to, s kým jsme si rovni, kdo je nadřízený a kdo podřízený. Právní systém je nastaven tak, aby si všichni lidé byli před zákonem rovni, ale v oblasti společenských vztahů tomu tak být nemusí.

Jak již bylo uvedeno v předposlední kapitole, kultura je formujícím principem. Biologická determinace se odráží v našem těle, skrze tělo zakoušíme svět a biologická determinace určuje, zda jsme fyziologicky ženou, nebo mužem a zda rodíme děti, anebo ne. Na reprodukčním procesu se stejně podílejí ženy jako muži, oba dva jsou potřební pro vznik nového života. Žena si v období těhotenství utváří pouto s ještě nenarozeným dítětem, zatímco muž si začne s dítětem utvářet hlubší vztah většinou až po narození. Z tohoto úhlu pohledu mohlo vzniknout přesvědčení, že by se o dítě měla starat žena, tedy že je k tomu biologicky determinovaná.

Nelze ovšem tvrdit, že si otec s dítětem nemůže vybudovat stejně hluboký vztah jako matka, jen bude pravděpodobně vnímán trochu jinak. Neznačí to, že by tento vztah nemohl být stejně naplňující, zvláště pokud by takový vztah byl budován od útlého věku dítěte. Pak by tvrzení, že se žena musí starat o děti, bylo založeno na kulturní determinaci. Navíc nelze dokázat, že vybudování vztahu mezi mužem a dítětem je nemožné nebo že mezi mužem a dítětem nemůže vzniknout silná bezpečná vazba.

Vývoj společnosti v Československu byl krátce po skončení druhé světové války ovlivněn nástupem komunistického režimu, který do jisté míry dopomohl emancipaci žen, ačkoli to nebylo jeho primárním ideologickým úmyslem, kterým spíše byla potřeba nahradit pracovní sílu mužů padlých ve válce. Během následujících let probíhaly na západě vlny feminismu, které se Československa dotkly jen málo vzhledem k uzavřenosti země v rámci komunistického východního bloku.

Šedesátá léta, a zejména rok 1968 volal po silnější individualizaci a rovnosti na jedné straně, ale měl i zcela opačné tendence, zároveň vedl k větší uzavřenosti, zejména po vpádu vojsk Varšavské smlouvy se lidé stahovali z veřejného života a politiky do soukromé sféry, otázka po rovnosti usnula. Teprve s rokem 1989 se začalo vše měnit, starý režim padl a vznikl prostor pro nové myšlenky, ale i otevírání a rekapitulaci starých problémů.

Nutnost zavedení antidiskriminačního zákona naznačuje, že rovnost mužů a žen není samozřejmá. Tak tomu nebylo ani za komunistického režimu, kdy rovnost musela být garantována Ústavou, ač se jednalo o rovnost spíše formální než faktickou, stejně jako muselo dojít k úpravě práv v rodinné, sociální a pracovněprávní oblasti.

Tato práce se zabývala také rozdílem mezi pohlavím a genderem společně s tím, zda se naše společenské role odvíjejí od kulturního nebo biologického základu. V práci jsem se držela především toho, že náš kulturní základ nás ovlivňuje více než naše biologická stránka. Na základě psychologické antropologie lze dojít k závěru, že jsme podmíněni především kulturně, protože každá kultura vnímá rozdělení sociálních rolí odlišně.

Kultura je formujícím činitelem pro naši psychiku, ukazatelem, jak vnímáme sami sebe a druhé, a udává nám rámeček, ve kterém žijeme. Zavedením dialogu zabývajícím se rozdělením rolí ve společnosti, vystavěném na vzájemném respektu a uznání důstojnosti, by se mohlo dojít k překročení zažitých představ o rozdělení sociálních rolí a přiblížit se k větší rovnosti mezi muži a ženami.

Seznam literatury

- BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel a Vojtěch ŠIMÍČEK. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, ISBN 978-80-210-4844-7.
- BOCK, Philip. *Rethinking Psychological Anthropology: Continuity and Change in the Study of Human Action*. New York: W.H. Freeman and Company, 1999, ISBN 978-1-57766-055-2.
- BOURDIEU, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000, ISBN 80-7184-775-5.
- ČERMÁKOVÁ, Marie. Postavení žen na trhu práce. *Sociologický časopis* 33 (3): 389 - 404, 1997.
- ČERMÁKOVÁ, Marie. *Rodina a mění se gender role - sociální analýza české rodiny*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1997. ISBN 80-85950-42-1.
- ČINÁTL, Kamil, MERVART, Jan a Jaroslav NAJBERT. *Podoby československé normalizace: dějiny v diskuzi*. Ústav pro studium totalitních režimů: Nakladatelství Lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-87912-84-3.
- ELLER, Jack. *Psychological Anthropology for the 21st Century*. Abingdon: Routledge, 2019, ISBN 978-1-138-59378-7.
- GIDDENS, Anthony. *Sociology*. Cambridge: Polity, 2009, ISBN 978-0-7456-4358-8.
- GOODY, Jack a Petra DIESTLEROVÁ. *Proměny rodiny v evropské historii: historicko-antropologická esej*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, ISBN 80-7106-396-7.
- HAMPLOVÁ, Dana, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka a Simona PIKÁLKOVÁ. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003, ISBN 80-7330-040-0.
- HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2015, ISBN 978-80-262-0873-0.
- KOLÁŘ, Pavel a Michal PULLMANN. *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Ústav pro studium totalitních režimů. ISBN 978-80-7422-560-4.

- KOLDINSKÁ, Kristina. *Gender a sociální právo: rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech*. Praha: C.H. Beck, 2010, ISBN 978-80-7400-343-1.
- KŘÍŽKOVÁ, Alena. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011, ISBN 978-80-7419-054-4.
- KŘÍŽKOVÁ, Alena, VOHLÍDALOVÁ, Marta, POSPÍŠILOVÁ, Kristýna a Hana MAŘÍKOVÁ. *Aktuální rozdíly v odměňování žen a mužů v ČR: hloubková analýza statistik a mezinárodní srovnání*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2017. ISBN 978-80-7421-147-8.
- LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, ISBN 80-7021-274-8.
- MAŘÍKOVÁ, Hana, KŘÍŽKOVÁ, Alena a Marta VOHLÍDALOVÁ. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012, ISBN 978-80-7419-100-8.
- MILLER, Patricia. *Theories of Developmental PSYCHOLOGY*. New York: Worth Publishers, 2011, ISBN 978-1-4292-1634-0.
- MURPHY, Robert Francis. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, ISBN 80-86429-25-3.
- SCHULZE WESSEL, Martin. *Pražské jaro: Průlom do nového světa*. Praha: Argo, 2018, ISBN 978-80-257-2514-6.
- SOUKUP, Martin. *Antropologie: teorie, koncepty, osobnosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2018. ISBN 978-80-7465-355-1.
- SOUKUP, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-328-5.
- ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: koncepty, metody, perspektivy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, ISBN 978-80-7422-218-4.
- *Ústava Československé republiky ze dne 9. května 1948*. Praha: Státní politické nakladatelství, 1958
- *Ústava Československé socialistické republiky*. Praha: Orbis, 1960
- VALDROVÁ, Jana, FORMÁNKOVÁ Lenka a Kristýna RYTÍŘOVÁ. *ABC feminismu*. Brno: Nesehnutí, 2004, ISBN 80-903228-3-2.

- VALDROVÁ, Jana, SCHELLER-BOLTZ, Dennis a Pavla ŠPONDROVÁ. *Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2018. ISBN 978-80-7419-261-6.
- VESELÁ, Renata. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005, ISBN 80-86432-93-9.
- VĚŠÍNOVÁ-KALIVODOVÁ, Eva a Hana MAŘÍKOVÁ, ed. *Společnost žen a mužů z aspektu gender: Sborník studií*. Praha: Nadace Open Society Fund Praha, 1999, ISBN 80-238-4770-8.
- WAGNEROVÁ, Alena. Co přinesl a co nepřinesl českým ženám socialistický model rovnoprávnosti - aneb nejen jesle a traktoristky. In APPELTOVÁ, Michaela. *Gender a demokracie: 1989 - 2009*. Praha: Gender Studies, o.p.s., 2009, ISBN 80-86520-64-1.
- WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017, ISBN 978-80-7419-252-4.

Internetové zdroje

- NAVAROVÁ, Hana. *Feminismus* [online]. 21. 12. 2017 [cit. 8.3.2022]. Dostupný na WWW: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Feminismus>
- NAKONEČNÝ, Milan. *Id* [online]. 11.12. 2017 [cit. 10.6.2022]. Dostupný na WWW: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Id>
- *Zákon č. 198/2009 Sb.* [online]. [cit. 25.5.2022]. Dostupný na WWW: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-198/zneni-20180101>